

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2020, c. 6, s. 1: 65-106

Çatışma Çözümü ve Dinler

Conflict Resolution and Religions

Canan Durmaz

Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri
Anabilim Dalı

Dr., Eskişehir Osmangazi University,
Institute of Social Science,
Department of Philosophy and Religious
Studies

Eskişehir / TURKEY
canandm26@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6230-5550

Ejder Okumuş

Prof. Dr. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi,
İslami İlimler Fakültesi, Din Sosyolojisi
Anabilim Dalı

Prof. Dr. Social Sciences University of Ankara
Faculty of Islamic Studies, Department of
Sociology of Religion

Ankara / TURKEY
ejder.okumus@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1337-3255

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 28 Ocak / January 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 17 Mart / March 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Durmaz, Canan – Okumuş, Ejder. “Çatışma Çözümü ve Dinler”.

Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi 6/1 (Haziran 2020): 65-106.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz*

Din, hem toplumsal değişim hem de toplumsal çatışma ve uyum ile etkileşimi açısından önemli bir toplumsal olgudur. Bu bağlamda tarihi süreçte din olgusunun çatışma olgusuyla da çatışma çözümü olgusuyla da sürekli etkileşim halinde olduğu görülmektedir. Birbirinden farklı niteliklerdeki toplumsal çatışmaların var olduğu günümüzde de bazı çatışma örneklerinde ve çatışma çözüm çabalarında din merkezi konumda yer almaktadır. Ayrıca 20. yüzyılda başlayan birden fazla toplumu ve toplumsal çevreyi olumsuz yönde etkileyen bazı önemli dirençli çatışmalar hala varlığını sürdürmektedir. Birden fazla faktörün etkili olduğu bireyler, gruplar veya topluluklar arasındaki farklı özellikteki çatışmaları çözümü çabaları farklı şekillerde sonuçlanmaktadır. Ancak doğru çatışma yönetimiyle çatışma süreci kontrol altında tutulabilirse, tarafları ve çatışmanın kendisini anlama yoluyla, çözüm sürecinde gerekli ve uygun yöntemlerin uygulanmasıyla birçok çatışmanın olumlu biçimde sonuçlandırılması mümkün gözükmektedir. Bu açıdan belirli çatışma ve çatışma çözüm örneklerinin yer aldığı bu makalenin konusu, çatışma çözümünün karakteristiğini belirlemeye ve din olgusu gibi önemli bir etkenin tesiriyle çatışma çözüm alanını değerlendirmeye yöneliktir. Bu makalenin amacı, son dönem ve güncel örneklerden hareketle çatışma çözümüne dinlerin yaklaşımlarını ve bu kapsamda İslam dininin çatışma çözümü çerçevesindeki pozisyonunu etkileşimsel olarak anlamaya çalışmaktır.

Anahtar kelimeler: Çatışma, din, İslam, çatışma çözümü, barış.

Abstract

Religion is an important social phenomenon in terms of its interaction with both social change and social conflict and cohesion. In this context, in the historical and present process, it is seen that religion is in constant interaction with both conflict phenomenon and conflict resolution phenomenon. In to-

* Bu çalışma, 20/12/2019 tarihinde sunduğumuz "Çatışma Çözümü ve İslam" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. (This article is extracted from our doctorate dissertation entitled "Conflict Resolution and Islam", Eskişehir Osmangazi University, Eskişehir, 2019). Ejder Okumuş'un katkısı, danışmanlığa ek olarak bu makaleye müstakilen bilgi ve tahlil katmak şeklinde olmuştur.

day's world where there are different social conflicts, religion is at the center of some conflict examples and conflict resolution efforts. In addition, some important intractable conflicts, which started in the 20th century, adversely affect multiple societies and the social environment, are still ongoing. Efforts to resolve different types of conflicts between individuals, groups and communities where multiple factors are effective result in different ways. However, if the conflict process can be kept under control with proper conflict management, it is possible to conclude many conflicts positively by understanding the parties and the conflict itself and by applying the necessary and appropriate methods in the resolution process. In this respect, the subject of this article, which contains certain examples of conflict and conflict resolution, is aimed at determining the characteristics of conflict resolution and evaluating the conflict resolution area with the effect of an important factor such as the phenomenon of religion. The purpose of this paper is to interactionally understand the approaches of religions to conflict resolution and the position of Islamic religion within the framework of conflict resolution based on recent and current examples.

Keywords: Conflict, religion, Islam, conflict resolution, peace.

Giriş

Sosyologlar, toplumsal olayları, farklı problemleri öne çıkararak ele alma yoluna giderler. Bazı sosyologlar, toplumsal düzen açısından uyum, bütünlüşme, anlaşma yapma durumlarını ön plana çıkarırken, bazıları da tarihin belirgin dönemlerini etkileyen, toplumları çeşitli durum ve düzlemlerinde ortaya çıkan uyumsuzluk, bölünme ve çatışma olguları temelinde çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır. Son tahlilde sosyologlar cenahında toplumsal bütünlüşme ve çatışma konularının farklı açılardan değerlendirildiği görülmektedir. Durkheim, toplumun çekim gücünü yitirip, dağıldığı, kişisel iradeler ve buna bağlı olarak egoizmin rahatça kendini gösterebildiği dönemleri hüznü dönemler olarak nitelmiş,¹ Max Weber *vergemeinschaftung* kavramını (topluluk olma modeli) çatışmanın en radikal antitezi olarak yorumlamış², Rousseau

¹ Emile Durkheim, *Ahlak Eğitimi*, çev. Oğuz Adanır (İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 2004), 76.

² Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, Ed. Talcott Parsons (New York: Oxford University Press, 1947), 137.

toplum birliğini bozan her şeyin kötü olduğunu savunmuştur.³ Ayrıca mutlak anlamda uyumlu bir grubun ve saf birlik olma durumunun gerçektışı olduğu,⁴ aykırılık ve ayrılık olmadan ilerlemenin olmayacağı,⁵ farklı fikirlerden yararlanılmasının toplumu toplum haline getiren ve iyileştiren önemli nitelikler arasında olduğu⁶ gibi düşünceler toplumsal uyum ve çatışma konularında belirgin değerlendirmeler arasında yer almaktadır.

Toplumsal çatışmaların farklı niteliklere ve boyutlara sahip olduğu söylenebilir. Bireysel, toplumsal, siyasal, ekonomik veya dini faktörlerin etkisiyle ortaya çıkabilen kimi çatışmaların toplumsal ilişkileri, toplumsal yapıyı veya toplumsal hayatı negatif anlamda etkilediği açıkça görülebilmektedir. Geçmiş dönemlerde ortaya çıkarak günümüzde de varlığını sürdüren ve olumsuz sonuçlara yol açan birçok dirençli çatışmanın çok kültürlü toplulukların bir arada yaşadığı toplumlarda farklı etkenlerin birleşimiyle ortaya çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte terörün, iç savaşların topluluklar arasında mesafeleri arttırdığı, farklı veya aynı dine mensup gruplar arasında çatışmaların yaşandığı, bazı çatışmaların toplulukları vatandaşı olduğu toplumdan zorunlu göçlere zorladığı, çoğu zaman çatışma çözümü çabalarının etkili olamadığı, şiddet ve toplumsal uyumsuzluk görüntülerinin yoğunlaştığı bir döneme tanık olunmaktadır. Çoğunluğu Budist olan Myanmar'da yüzyıllarca yaşamış, ülkenin 135 resmi etnik grubundan biri olarak görülmeyen, uluslararası toplum tarafından "dünyadaki en zulmedilen azınlık" olarak nitelendirilen Rohingya Müslüman toplumu,⁷ toplumsal çatışmanın farklı toplumsal problemlere yol açtığını ve çatışmanın farklı boyut kazandığını gösteren örneklerden birisidir.

Toplumsal çatışmalarda çeşitli etkenler rol oynayabilmektedir. Misalen bazı çatışmalarda din ve kimlik kavramı ön plandadır. Etno-dini çatışmaları diğer çatışmalardan ayıran karakteristik bir birleşime göre bu çatışmalarda

³ Jean Jacques Rousseau, *Toplum Anlaşması*. çev. Vedat Günyol (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 196.

⁴ Georg Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, çev. Tuncay Birkan (İstanbul: Metis Yayınları, 2009), 88.

⁵ Karl Marx & Friedrich Engels, *Din Üzerine*, çev. Kaya Güvenç (Ankara: Sol Yayınları, 2002), 33.

⁶ John Locke, *Eğitim Üzerine*, çev. Aylin Uğur (Ankara: Yeryüzü Yayınevi, 2004), 134.

⁷ Al Jazeera, "Who Are The Rohingyas?" (Erişim 13 Nisan 2019).

kimlik sorunları, din ve dini kurumlar merkezîdir. Etno-din kimliğine dayanan çatışmaların genellikle kaynaklar üzerindeki çatışmalardan daha karmaşık ve daha zor olarak nitelendirilmesi, meşruiyet krizi ve devlet içi çatışmalarla ilgili olarak görülebilir.⁸ Kimlik vurgusuna göre birçok çatışma birbiriyle uyumsuz, algıları farklı, etnik ve dini ilişkilere sahip gruplar arasındaki farklılıkların ifadelerini yansıtan ortak bir yapıya sahiptir. Buna göre etnisite, kabile, akraba, sınıf, kast, cinsiyet ve ırk boyutlarıyla belirgin bir kimliğin temellerinin kaynak tahsisinde eşitsizliği meşrulaştırma ve politik baskıya sıklıkla katkıda bulunması durumu, Çin'den Sudan'a, Burma'dan Hindistan'a, Suudi Arabistan'dan Bolivya'ya kadar uzanan başlıca toplumsal bölünme ve gerginlik kaynağı olabilmektedir.⁹

Belirtilebilir ki dini nedenlerin ön planda olduğu durumlarda, özellikle yeni inanç meşruiyetini kanıtlamaya muhtaç olduğundan¹⁰ belirli bir dinin ortaya çıkış döneminde siyasal ve toplumsal çatışma ortaya çıkarabilecek nitelikte olaylar yaşanabilmektedir. Bu yönüyle kültürel kimliğin önemli bir boyutu olan inanç farklılıklarının çatışma nedeni olduğu örneklerde, dinin ve farklı dinleri temsil eden toplulukların bir araya gelmesinin bile gerilimi artırdığı düşünülebilir. Bir toplumun dinî homojenliğinin bozulmasıyla, dinî organizasyonların arasında bir çatışma ortaya çıkması durumu Katolikler ve Protestanlar arasındaki veya Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki gerginlikler, Hindistan'ın en azından Müslümanlar ve Hindular şeklinde iki gruba ayrılması gibi örneklerle somutlaşabilmektedir.¹¹ Buna göre günümüzdeki birçok çatışmada, dini ve kültürel gelenekler, tarafların kimliklerini tanımlamada ve çatışmayı meşrulaştırmada merkezi bir rol oynamaktadır.¹² Diğer

⁸ S.Ayşe Kadayıfçı-Orellana, "Ethno-Religious Conflicts: Exploring the Role of Religion in Conflict Resolution", *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, ed. Jacob Bercovitch vd., (California: Sage Publications, 2009), 266.

⁹ Ho-Won Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction*(USA: Routledge, 2010), 59.

¹⁰ Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. Battal İnandı (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1987), 9.

¹¹ Günter Kehrler, "Giriş", *Din Sosyolojisi*, Der. Yasin Aktay & M. Emin Köktaş (Ankara: Vadi Yayınları, 2007), 96-97.

¹² Mohammed Abu-Nimer & S. Ayşe Kadayıfçı-Orellana, "Muslim Peace-Building Actors in Africa and the Balkan Context: Challenges and Needs", *Peace & Change* 33(2008), 550.

yandan Müslümanların erken yüzyıllarda yaşadığı temel dini bölünme olan Sünni-Şii çatışması, aynı dinde gerçekleşen bir ayrımlaşma ve dinin toplumsal çatışmaya neden olması örneği olarak görülebilmektedir.¹³

Toplumsal çatışmaların temelinde ekonomik bağıntı şekilleri ve üretici gücün çelişkisinin yer aldığı düşüncesi çatışma olgusuna farklı bir yaklaşımın ifadesidir.¹⁴ Bağlantılı olarak Afrika'daki çatışma (Angola, Nijerya, Sierra Leone ve diğerleri) örneklerinde olduğu gibi bazı çatışmalarda kimlik farklılıkları ön planda görünse de arka planında ekonomik ve siyasi güce sahip aktörlerin yön verdiği zengin kaynakların paylaşım mücadelesinin olduğu söylenebilir.¹⁵ Bu çatışmalardaki diğer etkenler arasında çatışmanın yayılgı özelliği göstermesi, çatışmaların çatışmadan fayda sağlayan farklı taraflarca beslenmesi ve gerilimlerin arttırılması olarak görülebilir. İsrail-Filistin çatışma bölgesinin uluslararası katılımcılarla iki savaşa ev sahipliği yapması (Irak 1991 ve 2008), dönemin en kanlı devletlerarası savaşının gerçekleşmesi (İran-İrak, 1980-1988), bölgenin Afganistan, Kafkaslar, Afrika Boynuzu ve Sudan gibi uzun vadeli çatışma alanlarıyla çevrili olması önemli örnekler olarak verilebilir. Ayrıca iç ve bölgesel istikrarsızlıklar, Orta Doğu'yu dünyadaki en askeri bölge haline getirmek için Orta Doğu ile silah üreten hükümetler arasındaki yakın bağlarla birleşmesi de önemli etkenlerdir.¹⁶ Bazı çatışmalarda ise toprak paylaşımı anlaşmazlıkları etken olarak ön plandadır. Dini görünümlü çatışma örneklerinin ekonomik ve politik gruplaşmayla ilgili olduğu yorumlarına da rastlamak mümkündür. Mücadelenin kökeninde tarihsel olarak Britanya topraklarında, anakaradaki Protestan yerleşimcilere toprak tahsis edilmesi olan Kuzey İrlanda'daki Katolik-Protestan bölünmesinin ekonomik ve politik fırsatlar nedeniyle iki toplumsal grup arasındaki çatışmayla ilişkili olarak görülmesi; Filistinliler ile İsrailliler arasındaki bölünmelerin İslami/Yahudi çatışmasının ötesinde daha gerçekçi olarak toprak ve kaynaklar için rakip milli

¹³ Sohail H. Hashmi, "Islam the Middle East and the Pan-Islamic Movement", *International Society and the Middle East: English School Theory at the Regional Level*, ed. Barry Buzan & Ana Gonzalez-Pelaez, (London: Palgrave, 2009), 175.

¹⁴ Karl Marx & Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. Tonguç Ok & Olcay Geridönmez (İstanbul: Evrensel Basım Yayınları, 2013), 74.

¹⁵ Mirjam E. Sørli vd., "Why Is There So Much Conflict in the Middle East?", *Journal of Conflict Resolution*, 49/1(February 2005), 156.

¹⁶ Sørli vd., "Why Is There So Much Conflict in the Middle East?", 141.

gruplar arasında bir çatışma olarak görülmesi gibi durumlar bu düşünceyi örneklemektedir.¹⁷ Ancak Filistin-İsrail çatışması örneğinde dinin önemli bir faktör olduğunu ve kaynak paylaşımı gibi konuların din ayrımlaşması kadar önemli etken olmadığını savunan yorumlar da mevcuttur. Abu-Nimer'e göre dini kimlikler, kendilerini dindar veya itaatkâr olarak tanımlamamış olan İsraililer ve Filistinlilerin bile algılarını ve davranışlarını etkilemektedir. Ortadoğu'da din-siyaset ilişkileri girift olduğundan İsraililerin ve Filistinlilerin birbirleriyle tamamen seküler bir temelde ilgilendikleri varsayımı yüzeysel görünümdeydir.¹⁸ Ayrıca toplumsal çatışmalarda önemli etken olarak siyasi boyutun etkisi ve siyasetle dinin karşı karşıya geldiği durumlar, Türkiye'de yaşananlar da dâhil olmak üzere birçok çatışma örneğinde görülebilmektedir.¹⁹

Tarihte ve günümüzde çatışmalarda ve çatışma çözümlerinde dinin doğrudan veya dolaylı olarak işin içinde olmasına dair örneklerden anlaşılmaktadır ki, din ile çatışma ve çatışma çözümü arasında önemli etkileşimler söz konusudur. Bu etkileşimlerde din birinci derecede etkili olduğu gibi ikinci, üçüncü veya daha farklı düzeylerde de etkili olabilir.²⁰

Görülebileceği üzere çalışmanın problemi, çok önemli bir konu olarak önümüze gelmektedir. Mezkur önemine binaen bu makalede söz konusu problem ele alınmaktadır. Bu çalışmada yazarlar, konuyla ilgili kaynaklara başvurmak suretiyle aktüel örnekleri çerçevesinde çatışma çözümü olgusunu dinlerin ve özelde İslam dininin yaklaşımıyla anlamaya çalışmaktadırlar. Konunun anlaşılması ve açıklıkla ortaya çıkması için tespit ve tasvirlerin beraberce tahlillerin yapılması ve somut anlamlandırmalara erişilmesi oldukça önemlidir. Eldeki makalede de bu yapılmaya çalışılmıştır.

¹⁷ Stephen D. Tansey & Nigel Jackson, *Politics The Basics* (New York: Routledge, 2008), s. 109.

¹⁸ Mohammed Abu-Nimer, "Religion, Dialogue, and Non-Violent Actions in Palestinian-Israeli Conflict", *International Journal of Politics, Culture, and Society* 17/3 (2004), 492.

¹⁹ Ejder Okumuş, *Din ve Toplumsal Çatışma*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 18.

²⁰ Bkz. Okumuş, *Din ve Toplumsal Çatışma*.

1. Çatışma Çözümü Süreci, Çatışma Tipleri Ve Din

Çözüme dirençli çatışmalar, gerekli müzakere ve uzlaşma yöntemlerini uygulama çabalarının yoğunluğuna rağmen çözümsüzlüğün devam etmesinde etkili olurlar. Örneğin Orta Doğu'da, on yıllardır süren barışçılığa rağmen İsraililer ve Filistinliler arasında devam eden çatışma dirençli, uzun süren, kendini sürdüren, derin köklü gibi birçok şekilde adlandırılmıştır.²¹ Kimi zaman toplumda ayrılaşmaya ve topluluklarda bölünmelere sebep olabilen dirençli çatışmalarda sürecin doğru yönetilmemesi, çatışmanın uzun süre çözümlenememesi veya görüşmelerden sonuç alınamaması düşmanlığın farklı boyutlarda devam etmesine neden olabilmektedir. Böylece Kıbrıslı Türk ve Rumların 2003 yılında sınırlar açılıncaya kadar 29 yıl boyunca birbirlerinden ayrılaşmasında olduğu gibi, düşmanlığın günlük yaşama derinlemesine girmesi ve iletişim kesildiğinden izolasyonla güçlenmesi durumu, İsraililer ve Filistinlilerin duvarla ayrılması, Katoliklerin ve Protestanların bölgelerini paylaştığı Kuzey İrlanda'da bile, özenle ayrılmış mahallelerde yaşaması ve çocuklarını ayrı okullara göndermeleri gibi örneklerle somutlaşmaktadır.²²

Dirençli çatışmalarda, hak iddiasıyla paylaşılmayan topraklar, kronikleşmiş çatışmalardan kar elde eden birey ve grupların varlığı, taraflara ait tarihi çatışmalar gibi birçok etken mevcuttur. Ayrıca kimlik farklılıklarının çatışmaya sebep olabilmesi gibi, çatışmaların dirençli hale gelmesi kimlik farklılıklarını derinleştirebilir ve toplumsal bölünmelere yol açabilir. Bu durum iki yüzden fazla etnik grup ve 374 dil ile etnik olarak parçalanmış Afrika'daki en kalabalık ülke olan Nijerya'da gözlemlenebilir. Nijerya'da Abuja başkent dışında kalan otuz altı eyalet olmasına rağmen bölünme talepleri hala değerlendirilmekte ve benzer kültürlere, etnik gruplara ve ortak tarihe sahip devletlerin aynı bölgede sınıflandırıldığı belirtilmektedir.²³ Afganistan örneğinde de çeşitli etnik grupların, mezheplerin, farklı din anlayışlarının yanında, Afgan toplumunda aşiret reisleri, din adamları, ülke dışında yetişmiş üniversitelile-

²¹ Chester A. Crocker vd., "Why Mediation Matters: Ending Intractable Conflicts", *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, ed. Jacob Bercovitch vd., (California: Sage Publications, 2009), 492.

²² Crocker vd., "Why Mediation Matters: Ending Intractable Conflicts", 500.

²³ Adewale Olubunmi Tinuade & Bamise Olasehinde Fadekemi, "Conflict Resolution in Nigeria: The Role of Academic Library", *International Journal of Library Science* 4/1 (2015), 16.

rin varlığıyla toplumun çeşitli fraksiyonlara bölünmesi ve bu grupların siyasi ve toplumsal alanlardaki nüfuzlarının vatandaşların millet olgusu etrafında birleşmesini engellediği önemli bir problem olarak savunulabilmektedir.²⁴

Dini anlaşmazlıkların çatışmaya dönüşmesi, güvensizlik duygusuyla düşmanlıkların oluşması ve gerilimin artmasıyla da çatışmalar çözümsüz hale gelebilmektedir. Batılı teşebbüslerin Irak, Libya veya Sudan gibi ülkeleri “uluslararası topluma” veya “yenidünya düzenine” getirme çabaları, Orta Doğu'daki birçok kişi tarafından güvensizlikle, şüpheyle ve yalnızca dıştaki 'düzen' ve 'kontrolü' sürdürme ve koruma olarak görülebilmektedir.²⁵ Ayrıca sınır, toprak ve enerji sorunları yanında siyasi istikrarın sağlanamaması ve meşruiyet sorunlarının çatışma çözümünde olumsuz etkenler olduğu, yaşanan çatışmaların istikrarı ve toplum düzenini sağlamaya engel olduğu söylenebilir. Çatışan tarafların karşıt tutumları sebebiyle dondurulmuş vaziyette olan,²⁶ Ermenistan-Azerbaycan çatışması örneğinde de çatışmanın çözüme kavuşamamasındaki önemli etkenlerden birisi tarafların Dağlık Karabağ bölgesi üzerinde hak sahibi olduklarını ve bu hakkın meşru olduğu ile ilgili iddialarıdır.²⁷

Diğer bir örnekte farklı etnik ve dini grupları, yüksek yoksulluk seviyeleri, devam eden karşı-sendika operasyonları ile birlikte çeşitli isyancı ve sertlik yanlısı gruplarla güney Filipin Bölgesinde barış müzakerecileri ve çatışma dönüşümü için önemli zorlukların ortaya çıkmış olmasıdır. Bölgede barış inşası veya dinler arası olumlu ilişkilerde aktif olan sivil toplum grupları da amaçlara, stratejilere ve etnik, dini üyeliğe bölünmüştür.²⁸ Filipinler örneğinde, Moro Ulusal Kurtuluş Cephesi (MNLF) orijinli Müslüman Bağımsızlık

²⁴ Abdullah Mohammadi, “Afganistan’da Dini Köktencilik’in Sosyolojik Alt Yapısı”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 10/19(Ocak - Haziran 2016), 75.

²⁵ Mohammed Abu-Nimer, “Conflict Resolution in an Islamic Context: Some Conceptual Questions”, *Peace & Change* 21/1(January 1996), 34.

²⁶ Emin Şihaliyev & Reha Yılmaz, “Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki Temel Sorunlar ve Gelecek Senaryoları”, *Bilge Strateji* 7/13(Güz 2015), 40.

²⁷ Şihaliyev & Yılmaz, “Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki Temel Sorunlar ve Gelecek Senaryoları”, 42.

²⁸ Susan D. Russell & Rey Ty, “Conflict Transformation Efforts in the Southern Philippines”, *Conflict Resolution and Peace Education*, ed. Candice C. Carter (New York: Palgrave Macmillan, 2010), 177.

Hareketi (MIM) ile Filipinli hükümet arasındaki çatışmanın yaklaşık yarım yüzyıl sürmesi, Filipinler'deki iç savaş ve dini çatışmanın uluslararası kuruluşların ve insani yardım kurumlarının krize son verme müdahalesine rağmen devam etmesi,²⁹ çözüme dirençli çatışmayı örneklemektedir.³⁰

2. Çatışma Çözümü Alanı, Çatışma Yönetimi Ve Din

2.1. Çatışma Yaklaşımı ve Yönetimi ile Dini ve Kültürel Farklılıklar

Çatışma yönetiminde üçüncü taraf temsilcileri kültürel farklılıkları öngörür, olumlu sonuç için çözüm yöntemlerini grupların dini ve kültürel kabullerine uygun olarak şekillendirirler. Ancak çözüm prensiplerinde ortak kavramlar kadar değerlerin farklı olmasına bağlı olarak ayrımlaşılacak konular da mevcuttur. Örneğin Arap toplumunda çatışan tarafların sürekli ilişkilerinin önemini dile getirdikleri "sulh" süreci anlaşmanın önemli bir parçasıdır. Uzlaşma Batı ihtilaf çözüm modellerinde de merkezidir. Çatışma çözümünde batı merkezli yaklaşımlara göre bir çatışmayla yüzleşmek temeldir. Batı modeli doğrudan etkileşim ve iletişim yöntemini gerektirir; duyguların ve değerlerin dili anlaşmaya varmanın önünde engeldir. Batı modelinde bireyin çıkarları, pozisyonları, ihtiyaçları ve istekleri çatışma çözme süreçlerinin özüdür. Yazılı anlaşmaya yansıtılan sonuç çözüm sürecinin merkezi bileşenidir. Yasal formalite ve prosedürler çözüm süreçlerinin önemli parçalarıdır. Karar süreçlerinde tarafların ve müdahalecilerin eylemleri göreve yöneliktir.³¹ Çözüm sürecinde resmi onaylı profesyonel uzlaştırıcının sağladığı arabuluculuk veya tahkim hizmetleri, bağımsız üçüncü taraf yasal sistem veya bireysel katılımcılar, müzakere ve uzlaşma sürecini meşrulaştırmakta, garanti etmektedirler.³²

²⁹ Ahmed Abdul Malik vd., "An Islamic Model of Conflict Management and Conflict Resolution: Lahad Datu in Sabah as a Case Study", *Mediterranean Journal of Social Sciences* 9/3(May 2018), 144.

³⁰ Bkz. Abdul Malik vd., "An Islamic Model of Conflict Management and Conflict Resolution: Lahad Datu in Sabah as a Case Study", 144.

³¹ Mohammed Abu-Nimer, "Conflict Resolution Approaches: Western and Middle Eastern Lessons and Possibilities." *The American Journal of Economics and Sociology* 55/1 (January 1996), 29-40.

³² George E. Irani & Nathan C. Funk, "Rituals Of Reconciliation: Arab-Islamic Perspectives", *Arab Studies Quarterly* 20/4 (1998), 68.

Diğer yandan herhangi bir İslam toplumunda, iki çatışma çözümü kurumu görmek mümkündür: Resmi (mahkeme sistemi) ve gayri resmi (geleneksel ve dini) çatışma çözümü yöntemleri. Üç gayri resmi çatışma çözme yöntemi İslami hakeme başvurma (tahkim), İslami arabuluculuk (visata) ve İslami barış ya da uzlaşmadır (sulh).³³ Çatışma çözümünde Ortadoğulu yaklaşımlara göre toplumsal çatışma düzensizlik getirir; grup üyeliği (aile, klan, din, mezhep veya diğer kolektif kimlik) çatışma yönetimi süreçleriyle sürdürülmesi gereken merkezi kimliktir. Orta Doğu çatışma yönetimi süreçlerinde yasal biçimler yerine toplumsal normlar ve değerler temel taahhüt kurullarıdır. Taraflar ve üçüncü taraflar anlaşmaya varmada belirli toplumsal, kültürel değerlere ve normlara güvenmektedirler. Birlik, gruplar için nihai ve ortak amaçtır ve çözüm hiyerarşik, otoriter prosedürlere ve yapıya dayanmaktadır. Süreçler ve sonuçlar görev odaklı olmaktan çok ilişki odaklıdır, tarafların birbirleriyle ve toplumun geri kalan üyeleriyle ilişkilerine güçlü vurgu yapılmaktadır.³⁴ Çözüm sürecinde taraflarla bağlantıları olan içerden tarafsız biri üçüncü taraf olarak tercih edilir. Üçüncü taraflar uyumu geri kazanma ve işbirliğine dayalı ilişkileri güvence altına alma ihtiyacını vurgular; sulh, musalaha, musafaha ve mumalaha (ekmeği bölüşme) gibi güçlü ritüellerle süreç tamamlanır.³⁵

2.2. Çatışma Yönetimi ve Çatışma Çözümü Sürecinde Din Faktörü

Sosyolojik düzlemde meşrûiyet, toplumsal düzenin, rıza, sükûnet ve uzlaşma ile geçerliliğinin kabul edilmesini ifade etmektedir.³⁶ Weber'e göre herhangi bir toplumsal ilişkiyi kapsayan harekete meşruiyeti olan bir düzenin varlığına inanmakla yön verilebilir. Hareketin böylece yönetilebilme ihtimali ise "geçerlilik" olarak adlandırılır.³⁷ Sadece değerler meselesi olmayan meşruiyet bireye diğerini değil de niçin belirli bir eylemi gerçekleştirmesi gerektiğini, aynı zamanda nesnelere sebep oldukları gibi olduğunu da bildirmektedir.

³³ Sezai Özçelik, "Islamic/Middle Eastern Conflict Resolution for Inter-personal and Intergroup Conflicts: Wisata, Sulha and Third-Party", *Uluslararası İlişkiler* 3/12 (Winter 2006-2007), 7.

³⁴ Abu-Nimer, "Conflict Resolution in an Islamic Context: Some Conceptual Questions", 30-31.

³⁵ Irani & Funk, "Rituals of Reconciliation: Arab-Islamic Perspectives", 69.

³⁶ Bkz. Okumuş, *Dinin Meşrulaştırma Gücü* (İstanbul: Ark Kitapları, 2005), 13; Ejder Okumuş, "Meşrûluğun Toplumsal Boyutları", *Meşrûluğun Toplumsal Gerçekliği*, haz. Ejder Okumuş, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 14.

³⁷ Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, 1. Cilt, (İstanbul: Yarı Yayınları, 2012), 139.

Başka bir deyişle 'bilgi' kurumların meşrulaştırılmasında değerlerden önce gelmektedir.³⁸ Dinî meşrulaştırım açısından ise din toplumsal çatışmayı, hem çatışmanın içinde bizzat yer alan hem de çatışmayı dışarıdan izleyen ona taraf olan veya olmayan insanlar katında meşru hale getirir. Din toplumsal çatışmanın çıkmamasında, sona erdirilmesinde, sonuçlarının anlamlandırılması ve değerlendirilmesinde, çözümünde ve barışın sağlanmasında da oldukça etkili meşrulaştırmalarda bulunmaktadır.³⁹ Bir yönetimin varlığını sürdürebilmek için sahip oldukları otoriteyi hak ettikleri konusunda toplum bireylerini, toplumsal grupları ikna etmeleri, toplum üyelerine haklı nedenler göstermeleri, güven vermeleri zorunluluğu sosyoloji ve siyaset bilminde otoritenin meşrulaştırımıdır.⁴⁰ Ayrıca yönetici meşrûyetini temelde dinden sağladığı gibi, muhâlif cephe veya cepheler de meşrûyetlerini dinden elde etmek zorundadırlar.⁴¹ Otoritenin geçerliliği toplum veya toplum içindeki güçlü bazı gruplar tarafından kabul edilmezse, bir meşrûyet krizinden bahsedilebilir.⁴²

Çatışma çözme araştırmasının önemli bulgularına göre din çatışma ve çatışma çözümünde kalıcı-süreklî, belki de kaçınılmaz bir faktördür. Yapıcı kullanıldığında din, olaylar için değerler, hedefler ve dini kimlik ışığında anlam sağlamak, dini kurallara ve idealize modeller veya örneklere dayanan uygun, olumlu cevaplarla çatışmalarla baş etmede roller sunma yoluyla olayları tetiklemeğe yönelik bireysel ve toplumsal tepkileri etkileyebilmektedir.⁴³ Dinin çatışma çözümü alanında değerlendirilmesinde farklı görüşlerin ortak konusu önemli etkenlerden olarak dini anlama, algılama ve uygulama konusunda yaşanan anlaşmazlıklardır. Hıristiyan mezheplerini içeren bir çatışma örne-

³⁸ Peter L. Berger & Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality a Treatise in the Sociology of Knowledge* (London: Penguin Books, 1991), 111.

³⁹ Okumuş, *Din ve Toplumsal Çatışma*, 93.

⁴⁰ Okumuş, *Dinin Meşrulaştırma Gücü*, 26; Okumuş, "Meşrûluğun Toplumsal Boyutları", 23; Okumuş, "Ortadoğu'da Toplumsal Meşrûyet Krizi", Kırıkkale Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 'Ortadoğu'da Devlet, Devlet-Dışı Aktörler ve Demokrasi', II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu, 4-7 Mayıs 2016, 232.

⁴¹ Okumuş, *Dinin Meşrulaştırma Gücü*, 39; Okumuş, "Meşrûluğun Toplumsal Boyutları", 32; Okumuş, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1999), 400.

⁴² Okumuş, *Dinin Meşrulaştırma Gücü*, 35; "Meşrûluğun Toplumsal Boyutları", 28.

⁴³ Abdul Aziz Said & Nathan C. Funk, "The Role of Faith in Cross-Cultural Conflict Resolution", *Peace and Conflict Studies* 9/ 1, Article 3(2002), 37-39.

ğinde iki kilisenin açlık grevi gibi toplumsal bir sorunda aldığı kararların zıtlığı; İrlanda Katolik Kilisesinin açlık grevine intihar demeyi reddetmesi ve Protestan kiliselerinin oybirliğiyle tam tersi fikirde olması çatışmanın odak noktası olmuştur.⁴⁴ Diğer faktörlerin de etkisiyle din çatışma çözümlemede, çözümün ertelenmesi veya sorunun çözümsüz kalmasında etkili olabilirken, barındırdığı prensiplerin ve ahlaki kuralların çözüm yöntemlerine yön vermesi ve toplumsal uyum prensipleriyle çatışma çözüm alanına önemli katkılar sağlayabilmektedir. Çatışma ve çözümünde rolü olan din siyasi açıdan önemli bir güce sahiptir. Karşılıklı etkileşimdeki dini ve siyasi kurumlar toplumsal yapıyı kurma ve toplumu yönlendirmede birbiriyle rekabet halinde olabilmektedir. Zorlamaya direnen ve yöneticilere kendi etkilerini uygulayan kendine özgü, oldukça örgütlü dini otorite yapıları oluşturan Budizm ve Hıristiyanlık örneğinde olduğu gibi.⁴⁵

Belirli çatışmalarda güçlü bir motivasyon aracı olarak dini aidiyet duygusu ön plana çıkmaktadır. Abu-Nimer'e göre dini kimlikler (semboller, ritüeller ve değerler) kendilerini dindar veya itaatkâr olarak tanımlamamış İsraililer ve Filistinlilerin bile algılarını önemli ölçüde etkilemektedir; din hiçbir zaman siyasetten ayrılmadığından İsraililerin ve Filistinlilerin birbirleriyle, birbirlerinin çatışmalarıyla tamamen seküler bir temelde ilgilendikleri varsayımı yüzeyseldir.⁴⁶ Abu-Nimer çatışma çözümünde veya çözümü engellemede etkili iki farklı dindarlık algısı ve iki tip dindarlık kavramı belirlemiştir. Ayrıca olumsuz dindar tipinden olumluya geçme veya bireyin olumlu dindarlığa dönüşüm yaşamasının ve olumsuz algıları değiştirmenin çözüme katkı sağlayacağını vurgulayarak çatışma çözümünde bireyin rolüne işaret etmektedir. Diğer dinlerin var olma ve uygulama hakkına sahip olduğu inancındaki, dinler arası uyumu merkezine alan göreceli dindar birey barış yanlısı ve çözüme duyarlı yaklaşıma sahiptir, diğerlerine karşı şiddete ya da ayrımcı eylemlerde bulunmamaya meyillidir. Dini ve kültürel kimliği merkezine alan din-

⁴⁴ Pdraig O'Malley, "Religion and Conflict: The Case of Northern Ireland", John M. McCormack Graduate School of Policy and Global Studies Publications, Paper 29(1995), 2.

⁴⁵ Robin Lovin, "Religion And Politics", *Encyclopedia of Government and Politics*, ed. Mary Hawkesworthand & Maurice Kogan, Vol. 1, (London - New York: Taylor & Francis Group, 2002), 524.

⁴⁶ Abu-Nimer, "Religion, Dialogue, and Non-Violent Actions in Palestinian-Israeli Conflict", 492.

merkezli birey taviz vermektense dini bağlılığını sürdürme ısrarındadır ve diğer dini gruplara ve bireylere karşı insanlık dışı, dışlayıcı olabilir ve ayrımcılığa daha yatkındır.⁴⁷ Dini merkezliyetin yoğun olduğu durumda bireylerin tepkileri savunmacı, farklılıkları reddetme veya indirgeme olarak belirgindir. Dini farklılıklara tepki olarak savunma mekanizması aşamasında inananlar, dini farklılıkların farkındadır ancak diğer dinlere karşı üstün ya da daha aşağı tepkiler geliştirir.⁴⁸ Diğer dinleri ve farklılıklarını reddetmeyi deneyimlemiş bireyler ve gruplar ya gerçek veya bahaneyle başka dinlerin fiziksel ayrılık nedeniyle veya diğer dinlerle teması yasaklayan veya engelleyen toplumsal, politik ve dini düzenlemeler sebebiyle var olmadığını iddia edebilmektedirler. Örneğin, Filipinler'deki Mindanao'nun savaş bölgesinde bazı Hıristiyan ve Müslüman topluluklar çocuklarının, hatta yetişkinlerin birbirlerinin kutsal alanlarına girmesini yasaklayan belirli normlar geliştirmiştir.⁴⁹ Diğer bir dini merkezliyetçi tepki, dini farklılıkların aza indirgenmesidir. Burada kişi inanç ve ritüellerdeki farklılıkları fark eder ancak inançlar arası etkileşimde bilinçli veya bilinçaltında onları görmezden gelebilir. Bu dindarlık tepkisi, uyum, sevgi ve barış dâhil benzerliklere odaklanmaya karar vermede ve farklı tarihsel bağlamlarda Yahudi, Müslüman Hıristiyan ilişkileri veya Kudüs ve toprak hakları gibi çelişkili konulara karşı teorik veya tarihsel yaklaşımlardaki temel farklılıklarla yüzleşmekten kaçınmakla ortaya çıkmaktadır.⁵⁰

2.3. Çatışma Çözümünde Barış İnşası, Dinler ve Barış İnşası Eğitimi

Genelde örgütlü, muhalif iki grup arasında şiddet içeren çatışma tanımıyla savaş kavramı, Avrupa tarihindeki Protestan reformasyonundan sonraki dönemde rakip Hıristiyan grupların, Kuzey İrlanda'da Protestanların ve Katoliklerin, Orta Doğu'da Müslümanların ve Yahudilerin, Güney Asya'da Hindu-

⁴⁷ Abu-Nimer, "Religion, Dialogue, and Non-Violent Actions in Palestinian-Israeli Conflict", 497.

⁴⁸ Abu-Nimer, "Religion, Dialogue, and Non-Violent Actions in Palestinian-Israeli Conflict", 499.

⁴⁹ Abu-Nimer, "Religion, Dialogue, and Non-Violent Actions in Palestinian-Israeli Conflict", 497-498.

⁵⁰ Abu-Nimer, "Religion, Dialogue, and Non-Violent Actions in Palestinian-Israeli Conflict", 500.

ların ve Müslümanların çözülemeyen anlaşmazlığa bağlı çatışmaları⁵¹ gibi birçok örnekte somut ifadesini bulmuştur. Ancak her türlü silahlı şiddetin mutlaka kötü, her türlü barışın zorunlu olarak iyi olmadığı⁵² savunulması gibi, şiddet ve savaş olgularında farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. Günümüzde savaşın hangi şartlarda meşru olduğu konusunda üç yaygın durum kabul edilmiştir. Real politik bakış açısı savaşın siyasi eylem olarak ahlaki gerekçeye ihtiyacı olmadığını; adil savaş teorisi savaşın ancak ahlaki ilkelere uygun olması durumunda haklı olabileceğini savunmaktadır. Pasifizm kavramı ise gereksiz bir kötülük olan savaşın asla haklılaştırılmayacağını öne sürmek demektir.⁵³

Kavramsal olarak Arendt'in şiddetin karşıtını şiddetsizlik olarak düşünenin yanlış olduğu, şiddete dayalı olmayan iktidarın olmadığı⁵⁴ düşüncesi şiddet kullanımının kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır. Savaşın meşruiyeti konusunda savaş durumunun barışı sağlamada önemli bir araç olduğu görüşü savaş ve barış kavramlarını zıt kavramlar olarak konumlandırmamaktadır. Bu açıdan bazen barışın antitezinin şiddet olmadığı, şiddet içeren araçların (İkinci Dünya Savaşı ve bağımsızlık savaşları / ulusal kurtuluş savaşları gibi) bazen tarihsel olarak daha az şiddet ve kırılğan barış dönemleri sağlamaya yardımcı olduğu fikri,⁵⁵ savaşın işlevsel yönüne işaret etmektedir.

Şiddeti ve barış kavramlarını içeren dini literatürler şiddetin kullanımını sebepleriyle açıklamak, şiddetsizliği vurgulamak ve bu konularda inananlarına yol göstermek açısından önemli başvuru kaynaklarındandır. Ancak hem şiddet kullanımının hem de şiddetsizliğin çıkarımı konusunda dini kaynakların yorumlanmasıyla inanç farklılıkları ortaya çıkabilmektedir. Bakış açılarındaki karşıtlıktan dolayı Lun Yu, Wu Ching, Bhagavad Gita, Kur'an, Yeni Ahit,

⁵¹ Ellwood, Robert S. & Alles, Gregory D. (Ed.), *The Encyclopedia of World Religions*, New York: Facts On File, Inc., 2007, 471.

⁵² Nadia Mahmoud Mostafa, "The Missing Logic in Discourses of Violence and Peace in Islam", Abdul Aziz Said, Mohammed Abu-Nimer, Meena Sharify-Funk, *Contemporary Islam Dynamic, not Static*, (New York: Routledge, 2006), 176.

⁵³ Andrew Heywood, *Global Politics* (London: Palgrave Macmillan, 2011), 254.

⁵⁴ Hannah Arendt, *Şiddet Üzerine*, çev. Bülent Peker (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1997), 62.

⁵⁵ Charles Webel, "Toward a philosophy and metapsychology of peace", *Handbook of Peace and Conflict Studies*, ed. Charles Webel & Johan Galtung, (New York: Routledge, 2007), 8-9.

Tanak, Talmud, Tao-te-ching, Guru Granth Sahib ve Veda gibi kutsal metinler şiddetin haklılığı konusunda farklı şekillerde yorumlanabilmektedir. Bu metinlerde birçok takipçi için şiddet kullanımına iyi bir neden sunacak alıntılar bulmak kolayken, diğerlerinin barışçıl bir inanç rehberliği bulmasının kolay olduğu söylenebilir.⁵⁶

Çatışmaların yine çatışma süreciyle sonlandırılması ve çatışmaların ortadan kalkmasıyla barış inşa etme durumu çatışma çözümünün başka bir boyutunu ifade etmektedir. Bu çerçevede çatışma çözümü, savaşçıların ve savaştan etkilenen kişilerin uzlaştırılması, eski haline getirilmesi ve rehabilitasyonu gibi çatışma sonrası faaliyetleri, erken uyarı sistemlerinin tasarımı ve uygulamasını içermektedir.⁵⁷ Genelde inanç temelli barışçılık olarak adlandırılan dini barışçılık adalet, sevgi, uzlaşma ve barışçıl ilişkileri doğrulayan birçok inanç geleneğine dayanmaktadır. Bu dini toplulukların manevi inançları, üyelerinin çoğuna toplumsal adalet için çalışmaya ve onları doğrudan çatışma önleme aracılığına ve çatışma dönüşüm çalışmasına dâhil etmeye teşvik etmektedir. Dini barış yapma, affetme, acıyı tanıma, danışma, rehabilitasyon gibi durumları içermektedir.⁵⁸ İnanç temelinde bir uzlaşmanın gerçekleşebilmesi için öncelikli ilkeler şöyledir: Irk, cinsiyet, etnik köken ve kültür açısından yaşamın çoğulcu doğasını aktif olarak kabul ederek çeşitlilikte birlik olma; tarafların, herhangi bir çözümün sonucuna dâhil bulunmaları; bireyler ve gruplar arasındaki anlaşmazlığın barışçıl çözümü; sağlıklı ilişkilerin yapılandırılmasında ön şart olarak affetme ve toplumsal adalet.⁵⁹ İnanç temelli barış yapımında müdahale biçimleri arasında, taraflara yeni bir gerçeklik ve birbirleriyle ilişki kurmaya teşvik eden yeni bir vizyon sunmak; gruplar arasında somut ve maddi olmayan bağlantıların geliştirilmesini içeren köprüler kurmak; genellikle arabuluculukla iyileşmeyle düşmanlıklara son vermek; an-

⁵⁶ Jørgen Johansen, "Nonviolence: more than the absence of violence", *Handbook of Peace and Conflict Studies*, ed. Charles Webel & Johan Galtung, (New York: Routledge, 2007), 145.

⁵⁷ Tinuade & Fadekemi, "Conflict Resolution in Nigeria: The Role of Academic Library", 13.

⁵⁸ Qamar-ul Huda, "Introduction: The Peacemaking and Conflict Resolution Field and Islam", *Crescent and Dove: Peace and Conflict Resolution in Islam*, ed. Qamar-ul Huda, (Washington, D.C: United States Institute of Peace Press, 2010), xvi.

⁵⁹ Douglas Johnston & Brian Cox, "Faith-Based Diplomacy and Preventive Engagement", *Faith-Based Diplomacy in Trumping Realpolitik*, ed. Douglas Johnston, (New York: Oxford University Press, 2003), 16

laşmazlık sorunlarını çözerek ilişkileri yeniden kurmak ve tarihin yaralarını iyileştirmeye odaklanmak gelmektedir.⁶⁰

Bu doğrultuda dinler arası duyarlılık modeli dini önyargıların karşı tutumlarını değiştiren bir araçtır. Bu modelin amacı, diğer dinlere toleransı ve birlikte var olmayı sağlayan, çatışma dinamiklerini tırmandıran dinsel kimliğin manipülasyonunu engelleyen yeni dini bilinçlerin oluşturulmasıdır.⁶¹ Ayrıca dini uyum empati, çoğulculuk ve bütünleşme modlarında gerçekleşmektedir. Burada dini empati inanan birey, diğerinin dini anlamını, bağlamını ve referans noktalarını anlayabilmeye hazır olduğunda oluşmaktadır.⁶² Dini uyum için farklı din mensupları arasında barış inşa eğitimi süreci farklı gruplar veya bireyler arasındaki diyaloglu karşılaşma değil, katılımcılara yeni çatışma çözüm becerileri öğretmek ve farklılıkları keşfederken bir güvenlik ölçütü sağlama formatına sahiptir.⁶³ Gerçek diyalog ancak uzlaşmayı ve karşılıklı saygıyı temel alan bir tanıma ile başlayabilir ve bu dinlerin barışa gerçek bir katkı sağlayabileceği arenadır.⁶⁴ Dinler arası barış inşası için eğitimin amacı, katılımcıların dışlayıcı, antagonist veya önyargılı tutumdan hoşgörülü ve açık fikirli tutuma geçişini kolaylaştırmaktır. Barış inşa eğitiminin amaçlarından dini uyum veya dinler arası uyum sağlama çabası açısından psikolojik uyum, uyumlu sosyalleşme ve barışçıl birliktelik süreçleri önem kazanmaktadır. Barış inşası eğitimi gerçekleştirilmede yapılacak uygulamalar için eğitim atölyeleri kullanılmaktadır. Duyarlılık, empati, bütünleşme uyum gibi olumlu psiko-sosyal kavramları bu süreçte temel dayanak noktası olarak merkezine alan özel eğitim atölyeleri, dinler arası bağlamda barış inşası müdahalesi için etkili araçlardır.⁶⁵

⁶⁰ Johnston & Cox, "Faith-Based Diplomacy and Preventive Engagement", 18-19.

⁶¹ Abu-Nimer, "Religion, Dialogue, and Non-Violent Actions in Palestinian-Israeli Conflict", 506.

⁶² Abu-Nimer, "Religion, Dialogue, and Non-Violent Actions in Palestinian-Israeli Conflict", 502

⁶³ Mohammed Abu-Nimer, "Conflict Resolution, Culture, and Religion: Toward a Training Model of Interreligious Peacebuilding", *Journal of Peace Research* 38/6 (2001), 701.

⁶⁴ Ainslie Embree, "Kashmir Has Religion a Role in Making Peace?", *Faith-Based Diplomacy in Trumping Realpolitik*, ed. Douglas Johnston, (New York: Oxford University Press, 2003), 60.

⁶⁵ Abu-Nimer, "Conflict Resolution, Culture, and Religion: Toward a Training Model of Interreligious Peacebuilding", 686.

2.4. Çatışma Çözümünde İslami Barış İnşası Çalışmaları

Bir barış anlaşması hükümetler tarafından imzalanabilse de gerçek ve sürdürülebilir bir barış, “ötekini” yeniden düzenleyen insanların zihin gruplarının değiştirilmesini, iyileştirilmesini, toplumlar arasında altyapının ve güven inşasının yeniden yapılanmasını ve çatışmadan etkilenen insanlara geçim sağlamak için ekonominin yeniden inşasını gerektirmektedir. İnsanların tutum ve davranışlarını değiştirmek genellikle uzun sürmektedir, mutlaka doğrusal bir ilerleme göstermez.⁶⁶ Bundan dolayı davranış, tutum ve olumsuz basmakalıpları değiştirmek ve ‘öteki’yi yeniden dengelemek, istekli olmak, barışa bağlılık ve motivasyon çatışmaları çözmek ve barışı sağlamak için önemlidir. Birçok durumda inanç temelli aktörlere saygı duyulur, diğer aktörlerden daha fazla meşruiyet ve güvenilirlikleri vardır, barışı sağlamada önemli rol oynarlar.⁶⁷ Ayrıca çatışmanın yaralanmalarını iyileştirmek, barış çabalarının önemli bileşeni haline geldiğinden din, travma ve yaralanmaların iyileşmesinde duygusal, psikolojik kaynaklar sağlayabilir. İslam, Hristiyanlık ve diğer dini gelenekler bu durumlarda önemli şifa kaynağı olarak değerlendirilebilir.⁶⁸

Barış inşası gerçekleştiren bazı toplumsal yapılar kuruluş isimlerini, yöneticilerinin dini kimliklerini ve faaliyetlerini İslam dinine dayandırmaktadırlar. Bazı barış inşası aktörleri kendilerini Müslüman veya İslami olarak adlandırabilir: Müslüman Kadınlar Birliği (Muslim Women’s League) veya Müslümanların çoğunlukta olduğu toplumda faaliyet gösterebilir: Somali'deki Kisima Barış ve Kalkınma Örgütü (Kisima Peace and Development Organization). Barış için İnançlararası Hareket (Şeyh Mbacke önderliğinde, Interfaith Action for Peace) Müslüman bir dini aktör tarafından yönetilmektedir. İnançlararası Arabuluculuk Merkezi (Interfaith Mediation Center, Nijerya) Müslüman dini

⁶⁶ Abu-Nimer, Kadayifci-Orellana, “Muslim Peace-Building Actors in Africa and the Balkan Context: Challenges and Needs”, 576.

⁶⁷ Tsjeard Bouta vd., *Faith-Based Peace-Building: Mapping and Analysis of Christian, Muslim and Multi-Faith Actors* (Washington DC: Clingendael Institute & Salam Institute for Peace and Justice, 2005), 36.

⁶⁸ Bouta vd., *Faith-Based Peace-Building: Mapping and Analysis of Christian, Muslim and Multi-Faith Actors*, 36.

liderleri eşit ortaklar olarak kabul etmekte; Afrika'da Barış için Koalisyon (Coalition for Peace in Africa) çatışmayı dönüştürmek için İslami değerleri, öğretileri ve uygulamaları kullanmaktadır. Bosna-Hersek'teki Merhamet ise İslami değerlerden ilham alan Müslümanların önderliğinde kurulmuştur.⁶⁹ Ayrıca, Bosna Hersek İslam Topluluğu (Islamic Community of Bosnia-Herzegovina), Wajir Barış ve Kalkınma Komitesi (Wajir Peace and Development Committee-WPDC), Sierra Leone Dinlerarası Konseyi (Inter-Religious Council of Sierra Leone), Sant'Egidio Topluluğu (The Community of Sant'Egidio) örneklerinde olduğu gibi, inanç temelli aktörlerin barış yapımına katılımı, tutumların değişmesine, farklı din veya inanç mensupları arasındaki ilişkiler, diyalog ve uzlaşmanın teşvik edilmesine katkıda bulunabilmektedir.⁷⁰

Afrika ve Balkanlar'daki Müslüman topluluklar çatışmayı toplumsal uyumu, ilişkileri bozan olumsuz olgu olarak gördüğünden bu bölgelerdeki Müslümanlar dengeyi yeniden sağlamada çatışmaları çözmenin gerekli olduğunu savunmaktadırlar. Çeşitli yerel liderler, bireyler ve kuruluşlar, topluluklarında barışı sağlamada İslami prensipler, değerler çabalarını meşrulaştırmada kritik olduğundan, Kur'an kıssalarından, peygamberin örneklerinden faydalanmaktadırlar.⁷¹ Müslüman aktörlerin karşılaştığı en büyük zorluklardan olan kaynak eksikliği onların uluslararası toplumla iletişimini, örgütsel kapasitelerini ve etkinliklerini engellemektedir.⁷² Yakın çevrede çatışma sonucu acı çeken farklı etnik topluluklar arasındaki barışı sağlamak oldukça zordur. Genellikle bu topluluklar, dinin şiddeti, çatışmayı haklı çıkarmada kullanıldığı dışlayıcı güçlü etnik-kimlikler geliştirmektedir. Bu tür zihinsel çerçevelerin değiştirilmesi, savunuculuk, eğitim veya arabuluculuk uzun zaman almaktadır.⁷³ Ayrıca çatışmaların ekonomik altyapıyı tahrip etmiş olduğu, az gelişmiş-

⁶⁹ Abu-Nimer & Kadayifci-Orellana, "Muslim Peace-Building Actors in Africa and the Balkan Context: Challenges and Needs", 559.

⁷⁰ Bouta vd., *Faith-Based Peace-Building: Mapping and Analysis of Christian, Muslim and Multi-Faith Actors*, 37-38.

⁷¹ Abu-Nimer & Kadayifci-Orellana, "Muslim Peace-Building Actors in Africa and the Balkan Context: Challenges and Needs", 562-563.

⁷² Abu-Nimer & Kadayifci-Orellana, "Muslim Peace-Building Actors in Africa and the Balkan Context: Challenges and Needs", 573.

⁷³ Abu-Nimer & Kadayifci-Orellana, "Muslim Peace-Building Actors in Africa and the Balkan Context: Challenges and Needs", 575.

liğin önemli sorun olduğu topluluklarda iş ve geçim eksikliğiyle ilgili hayal kırıklıkları çatışma ve şiddete neden olabildiğinden kalkınma çalışmalarını barış inşası çabaları ile birleştirmek bu bölgelerde sürdürülebilir barışı sağlama için kritik öneme sahiptir.⁷⁴

2.5. Lewis ile Huntington'ın Medeniyetler Çatışması Tezine Karşı Medeniyetler İttifakı

Bernard Lewis'in deyimlendirdiği medeniyetler çatışması tezi, İslam'ı diğer büyük dinlerin "karşısında" konumlandırılmış, fundamentalizmi "İslam geleneği" olarak yorumlamış, farklılıkların artmasından ve eski önyarguların yeniden canlanmasından kaynaklanan yeni bir dini savaş döneminin tehlikesini önlemek için her tarafa dikkat edilmesi uyarısında bulunmuştur.⁷⁵ Huntington'un, gücünün zirvesinde olan Batının dünyayı Batılı olmayan biçimde şekillendirme arzusu ve kaynakları giderek artan Batılı olmayanlarla karşı karşıya olduğunu ifade etmesi,⁷⁶ Lewis'in anlayışını çağırıştırılmaktadır. Huntington medeniyetler çatışmasının küresel politikaya egemen olacağı ve medeniyetler arasındaki fay hatlarının geleceğin savaş hatları olacağını savunmuştur.⁷⁷

Medeniyetler çatışması tezini, dinleri veya medeniyetleri karşıt olarak konumlandırması, toplumlararası yüzeysel ayırım yapması, İslam'ı Batı'ya karşıt merkezlendirmesi gibi konularda eleştirmek mümkündür. Ayrıca bu tezin savunulması Cemil Meriç'in, Doğu-Batı kutuplaşmasının Batı'nın eseri olan çok yersiz bir tasnif⁷⁸ olduğu düşüncesi gibi pek çok eleştirisinin hedefi olmuştur. Heywood, bu tezin özellikle küreselleşme ışığında karşılıklı bağımlılığın büyümesini vurgulayan neoliberal dünya meseleleri imajı ile keskin bir tezat

⁷⁴ Abu-Nimer & Kadayıfci-Orellana, "Muslim Peace-Building Actors in Africa and the Balkan Context: Challenges and Needs", 577.

⁷⁵ Bernard Lewis, "The Roots of Muslim Rage", *The Atlantic* 266/3 (September 1990), 47-60, Erişim 16 Temmuz 2019, 60. Bkz. Ejder Okumuş, "Küresel Durum 'Problem'i Evrensel Barış ve İslam", *Din ve Dünya Barışı Uluslararası Sempozyumu* 26-28 Nisan 2007, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2008.

⁷⁶ Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs* 72/3 (Summer 1993), 26.

⁷⁷ Huntington, "The Clash of Civilizations?", 22.

⁷⁸ Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 23.

oluşturduğunu vurgulamaktadır.⁷⁹ Said'in, bu tezde olduğu gibi, bir dinin veya medeniyetin tamamını içeren değerlendirme yapılmasının demagoji ve cehalet olma ihtimalini ifade etmesi,⁸⁰ daha kuvvetli bir eleştiriyi örneklemektedir. Bu teze karşı düşünceler popüler, akademik literatürlerin orantısız şekilde dini radikalizm ve militanlığa odaklanılmasını, İslam'ın terörizm ve şiddet merkezleriyle etkin şekilde görüntülenmesini, Müslümanların günlük yaşamlarında derinlemesine yerleşik söylem ve olumlu değer sisteminin ihmal edilmesini eleştirmektedir.⁸¹ Bununla birlikte istatistiksel bir analiz, İslam'ın egemen olduğu Orta Doğu'da devletlerarası çatışmada İslam'ın etkisine ilişkin hiçbir kanıt olmadığını ortaya koymaktadır.⁸² Diğer bir yorumda BM genel kurulunun kararlarında İslam'ın terörle yakın derecede ilişkilendirilmesi eleştirilmektedir.⁸³ İslam'ı terörle ilişkilendiren ve dini kimlikli bazı grupların çatışmacı davranışlarına odaklanan teorisyenlere karşı olarak bir yönüyle İslam'ın değişim süreciyle, küresel durum içinde "yer alma"ya çalıştığı söylemiyle,⁸⁴ küresel ve bölgesel bağlamda İslam toplumlarında yaşanan bilhassa terör olarak adlandırılan çatışmalarda İslam'ı ve Müslümanları itham etmek kolaylığına düşülmemesi gerektiği önemle savunulabilmektedir.⁸⁵

Bu çatışma tezine karşı medeniyetler ittifakı, diyalogu veya dinler arası ilişkiler tezi ise hoşgörü, uyum, anlayış, barış gibi temel kavramlara odaklanmaktadır. Buna göre medeniyet diyalogu küresel uyum için gerekli bir ön şarttır. Ancak kendiliğinden diyalog bir çözüm değildir. Diğer medeniyetlerin anlaşılmasını sağlayan diyaloglar olmalıdır. Bunun için İslam'ın ötesine geçmeli ve etkileşime girdiği Yahudilik, Hıristiyanlık, Hinduizm, Sihizm ve Budizm dinlerini anlamak gereklidir. Bu yönüyle dini ve ulusal pozisyonları aşabilen bilim adamları ve düşünürler küresel tartışma için çok önemli gö-

⁷⁹ Heywood, *Global Politics*, 188.

⁸⁰ Edward W. Said, "Cehaletin Çatışması", çev. Gaye Gökalp-Nurgün Oktik, *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 41(Mayıs-Temmuz 2007), 110.

⁸¹ Abdul Aziz Said, Nathan C. Funk, "The Role of Faith in Cross-Cultural Conflict Resolution", 40.

⁸² Sörli vd., "Why Is There So Much Conflict in the Middle East", 155.

⁸³ Georges Corm, *21. Yüzyılda Din Sorunu*, çev. Şule Sönmez, (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2008), 202-203.

⁸⁴ Ejder Okumuş, "Küresel Durum 'Problem'i Evrensel Barış ve İslam", 41.

⁸⁵ Ejder Okumuş, *Din Sosyolojisi* (Ankara: Maarif Mektepleri Yayınları, 2018), 391.

rılmektedir.⁸⁶ Benzer bir fikre göre medeniyet çatışmasından kaçınmak ve ortak bir vizyona erişmek için hoş görme ve zafer kazanma kibrinin ötesine geçilmelidir.⁸⁷ Ayrıca medeniyet çatışması yaşanmaması için yabancılaşma davranışının benimsenmemesi veya kamuoyunun mevcut yabancılaşmayı sürdürmemesi gerekli görülmektedir.⁸⁸

3. Çatışma Çözümü Stratejileri, Üçüncü Taraf Müdahalesi Ve Din

3.1. Çatışma Çözüm Stratejileri ve Uyum

Çatışma çözüm stratejilerini, toplumsal çatışmaları ve çatışma çözümlerini çözümleme söz konusu olduğunda, “uyum” ve “uyuşma” gibi kavramlar ön plana çıkar. “Uyuşma” kavramı karşılıklı uyumu geliştirici, yargıcılık, uzlaşma, arabulma, dönme ya da döndürme, hoş görme gibi süreçleri ifade etmektedir.⁸⁹ Bu çerçevede “uygunlaştırma”,⁹⁰ arabuluculuk, tahkim, uzlaştırma gibi kavramsallaştırmalar da devreye sokulabilmekte, istihdam edilebilmektedir.

Herhangi bir toplumsal uyuşmazlıkta taraflar geri çekilme, mücadele ve açıklık gibi üç farklı strateji izleyebilirler. Geri çekilme veya kaçınma stratejisi, sorunun görmezden gelinmesi, problemin reddedilmesi veya küçümsenmesiyle kendini gösterebilir. Bu stratejide iletişim fiziksel veya duygusal olarak kaçınmayla sona erebilir. Mücadele stratejisinin tezahürü misilleme, alay, fiziksel veya psikolojik şiddet, aşağılayan veya küçük gören davranış biçimlerini içerir. Açıklık stratejisi ortada çatışma olduğunu fark etmek, çatışmanın parçası olunduğunu kabul etmek, diyaloga kilitlenerek iletişimi sürdürme

⁸⁶ Akbar S. Ahmed, “Islam and the West: Clash or Dialogue of Civilisations?”, *Islam And Global Dialogue Religious Pluralism And The Pursuit of Peace*, ed. Roger Boase, (England: Ashgate Publishing Limited, 2005), 115.

⁸⁷ Robert Dickson Crane, “From Clashing Civilisations to a Common Vision”, *Islam And Global Dialogue Religious Pluralism And The Pursuit of Peace*, ed. Roger Boase, (England: Ashgate Publishing Limited, 2005), 177.

⁸⁸ Francis Robinson, “Islam and the West: Clash of Civilisations?”, *Islam And Global Dialogue Religious Pluralism And The Pursuit of Peace*, ed. Roger Boase, (England: Ashgate Publishing Limited, 2005), 88

⁸⁹ Özer Ozankaya, *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Savaş Yayınları, 1984), 137.

⁹⁰ Bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1969), 307.

cesaretine sahip olmakla ilgilidir.⁹¹ Taraflar stratejik olarak kaçınma veya mücadeleye başvurulabilirler. Ancak önemli yaklaşım biçimi olan açıklık stratejisinin bir örneğini şiddetsiz aktivizm tekniği olarak tanımlanan “Satyagraha” kavramıyla⁹² Mahatma Gandhi’nin çatışma çözme yöntemi sunmaktadır.

1930’dan 1947’ye kadar Hindistan’da İngiliz işgaline karşı Müslüman şiddet içermeyen hareketi temsil eden, halkı tarafından Badshah Hanı (imparator veya kralların kralı) ve Hintlilerce “Gandhi öncüsü” olarak bilinen Abdul Ghaffar Khan (1890-1988) örneğinde olduğu gibi⁹³ Gandhi Satyagraha (gerçeğin gücü) lehine vücut kuvvetini (şiddeti) reddetmiştir. Onun temel taktikleri, bir yasadaki adaletsizliği tanımlamak, açıkça itaati reddetmek ve sonuçlara katlanmaktır.⁹⁴ Çatışma çözümüne yaklaşımlarında püriten olduğu söylenebilen Gandhi şiddetsizlik fikrine karşıt olan doğrudan ve yapısal şiddetin uygulanmasını reddetmiştir.⁹⁵ Gandhi’nin çatışma çözüm yaklaşımında benimsediği prensiplerin temeli sorunu çözme ve karşı tarafla iletişimi kesmeme yoluyla çözüm sürecinde barışa ve anlaşmaya açık olmakla ilgili görünmektedir.⁹⁶

3.2. Çatışma Çözümünde Üçüncü Taraf Müdahalesi

Toplumsal çatışmada tarafların çatışmayı kendi aralarında çözememesi durumunda üçüncü taraf müdahalesi devreye sokulabilir. Müdahale, bir dış veya yarı dış tarafın kendiliğinden bilinçli olarak çatışmayı, müdahalenin arzu ettiği şekilde tanımladığı yönde etkilemesi amacıyla bir çatışma durumuna girdiğinde meydana gelmektedir. Tüm müdahale taraflar arasındaki güç yapı-

⁹¹ Bjarne Vestergaard vd., *Conflict Resolution – Working With Conflicts* (Denmark: Danish Centre for Conflict Resolution, 2011), 9.

⁹² Thomas Weber, “Gandhian Philosophy, Conflict Resolution Theory and Practical Approaches to Negotiation”, *Journal of Peace Research* 38/4 (July 2001), 494.

⁹³ Chaiwat Satha-Anand (Qader Muheideen), “Transforming Terrorism with Muslims’ Nonviolent Alternatives?”, *Contemporary Islam Dynamic, not Static*, Abdul Aziz Said vd., (New York: Routledge, 2006), 202.

⁹⁴ Ellwood & Alles(Ed.), *The Encyclopedia of World Religions*, 170.

⁹⁵ Johan Galtung, *Peace By Peaceful Means Peace and Conflict Development and Civilization* (London: Sage Publications, 1996), 115.

⁹⁶ Bkz. Weber, “Gandhian Philosophy, Conflict Resolution Theory and Practical Approaches to Negotiation”, 505.

landırmasını değiştirdiğinden tüm çatışma müdahalesi savunuculuktur.⁹⁷ Müdahale süreçlerinin altında yatan varsayımlara göre çatışma kötü değil, genellikle yeni seçenekler, alternatifler ve çözümler üreten bir kuvvettir; yapıcı ya da yıkıcı sonuçlara sahip olabilen doğal bir süreçtir; anlaşmaya varma veya sorunları anlamada açık ve net beklentilere sahip olmak çözüm sürecinin önemli parçasıdır. Çatışma çözümünün temeli sabit ve gerçek farkları olan tarafları üretken çözüme götürmeye çalışan işbirliğine dayalı problem çözümdür.⁹⁸ Bu doğrultuda çatışmaların göreceli çözülebileceği temel yöntemler şöyledir: Tarafların iradesine uygun olarak uzlaşma veya uyarlamayla sonuçlanan müzakere ve anlaşma; dışarıdan bir tarafın belki de yasal veya ahlaki ilkeleriyle yönlendirilen iradeye uygun olarak karara bağlamasıyla; çatışmadaki bir tarafın iradesine uygun olarak dikte veya kararlı; zamanla yeni meseleler ortaya çıktıkça bir uzlaşmayla sonuçlanamayan uyuşmazlığın eskimesiyle yoluyla.⁹⁹

3.3. Çatışma Çözümünde Adli Karar Verme ve Tahkim Yöntemi

Çözüm sürecinde önemli bir ihtiyaç olan otoritenin¹⁰⁰ kendisine ve kararlarına güvenen taraflar çözümü ve sonuçlarını daha kolay kabullenebilirler. Bu otoriter güç, bir devlet kurumu, kendisine inanılan karizma¹⁰¹ sahibi bir peygamber olabilir. Böylece çatışma durumunun sonlandırılmasında önemli, fazlaca kullanılan hakeme başvurma (arbitration) yöntemi anlaşmazlığın taraflarca seçilen dışarıdan bir insan tarafından çözülmesi olarak tanımlanmıştır.¹⁰² Soruna taraftar olan bireylerin, kararına razı olmaya karşılıklı olarak söz

⁹⁷ James H. Laue, "The Emergence and Institutionalization of Third-party Roles in Conflict", *Conflict: Readings in Management and Resolution*, ed. John Burton & Frank Dukes, (London: The Macmillan Press, 1990), 260.

⁹⁸ Mohammed Abu-Nimer, *Dialogue, Conflict Resolution, and Change* (Albany: State University of New York Press, 1999), 15- 16.

⁹⁹ Quincy Wright, "The Nature of Conflict", *Conflict: Readings in Management and Resolution*, ed. John Burton, Frank Dukes, (London: The Macmillan Press, 1990), 29-30.

¹⁰⁰ Ebu Zeyd Abdurrahman İbn Haldun, *Mukaddime*, Cilt 1, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007), 208.

¹⁰¹ Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, çev. H. Bahadır Akın, (Ankara: Adres Yayınları, 2005), 89.

¹⁰² Peter H. Collin, *Dictionary of Politics And Government* (London: Bloomsbury Publishing, 2004), 13.

verdikleri kişiye hakem denilmektedir.¹⁰³ Hüküm konusunda uzman olan¹⁰⁴ hakemin kendisindeki yetkiyle verdiği hüküm tarafları bağlayıcı niteliktedir.¹⁰⁵ Bir çatışma çözümünde taraflar hakemin kararına saygı duymalıdır. Hakemin taraflara ve ortada olan soruna Weber'in ifadesiyle mutabakatı engelleyen meselelerin ve sebeplerin farkına varmayı sağlayan ve mazur görmekten farklı olarak tamamen anlama¹⁰⁶ yoluyla yaklaşması ve çatışma yönetimini kontrol etmede doğru bilgiyle hareket etmesi gereklidir. Adli karar vermede ihtilafli tarafların süreçler üzerinde değil sonuçları üzerinde de çok az kontrolleri vardır. Davaları hakkında karar veren bir yargıç ya da jüri seçemezler. Mahkeme argümanları tartışmacıların değer ve ihtiyaçlarının analizinden ziyade emsaller ve yasal normlar tarafından yönlendirilir. Yargı makamlarının kararları genellikle bağlayıcı ve uygulanabilirdir.¹⁰⁷ Uygulamalar açısından hâkimlerin adaletli olması garanti edilirse, mahkeme prosedürlerinin yönetimi daha zayıf bir taraf için çözümler sağlayabilir. Eski Yugoslavya ve Ruanda ile Liberya'daki savaş suçluları hakkındaki kararların soykırım eylemlerinden sorumlu olanlara adalet getirmesi örneğinde olduğu gibi.¹⁰⁸ Gayri resmi bir yargılama kategorisi olarak tahkim yasal sistem içinde yarı-adli bir süreçtir. Davanın aksine tahkimin esası özel düzenlemelerin yanı sıra belirli bir kayıt dışılık ve esnekliğe izin verir. Resmi yargılamanın karşısındaki yargı mekanizmasının avantajı, hakemin kararlarının yasal işlem olarak bağlayıcı etkileri olduğu halde, daha az maliyetli ve daha uygundur.¹⁰⁹

3.4. Çatışma Çözümünde Müzakere ve Arabuluculuk Yöntemi

Bireyler, organizasyonlar, milletler arasındaki çatışmanın üstesinden gelmede önemli yöntemler olan arabuluculuk ve müzakerenin temel avantajı

¹⁰³ Hobbes, Thomas. *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği Biçimi ve Kudreti*. çev. Semih Lim, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 114.

¹⁰⁴ Rağıb El-İsfahâni, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş & Mehmet Yolcu, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), 300.

¹⁰⁵ İbn Kayyim el-Cezviyye, *Zâdu'l-Meâd*, 5. Cilt, çev. Mehmet Doğan, (İstanbul: İklim Yayınları, 1990), 292.

¹⁰⁶ Max Weber, *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*, çev. Vefa Saygın Ögütle, (İstanbul: Küre Yayınları, 2012), 39.

¹⁰⁷ Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction*, 136.

¹⁰⁸ Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction*, 132.

¹⁰⁹ Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction*, 138.

nihai karar alma gücünün tarafların elinde olduğu gönüllü ve zorlayıcı olmayan yapısıdır.¹¹⁰ Çatışmacı durumları ortak sözleşmeyle birleştirme süreci olan müzakere çatışmaları önlemenin, yönetmenin, çözümlemenin ve dönüştürmenin en yaygın yoludur.¹¹¹ Kurumsal ve uluslararası işlemlerde unutulması kolay olan müzakereyle ilgili temel gerçek “diğer tarafın” soyut temsilcileriyle değil duyguları, derin değerleri, farklı geçmişleri ve bakış açılarıyla tahmin edilemez olan insanlarla uğraşılmasıdır.¹¹² Müzakere prensipleri açısından çatışma çözümü sebeplerin ortadan kaldırılarak uyumsuzluğun sona ermesini belirtmektedir. Ancak büyük toplumsal yapılarda adaletsizliklerin yerleşik olduğu durumda toplumsal adalet ve barış yapısal değişiklik olmadan sağlanamaz. Muhalif gruplar arasındaki güçlü iktidar asimetrisi, başarılı müzakereleri engellemektedir. Müzakere, ancak müzakere eden tarafların meşru temsilciler olarak görülmesi durumunda başarılı olabilmektedir.¹¹³ Bir müzakerenin etkili olabilmesi için gereken nitelikler sağlıklı ve olumlu iletişim, tarafların inanç ve değerlerini göz önüne alma gibi esaslara dayanmaktadır. Tüm müzakereler etkili iletişime dayandığından tarafların mesajları benzer şekilde yorumlanması gerekmektedir.¹¹⁴

İhtilaf ve çatışmanın barışçıl çözümünde ortaya konulan bir strateji, izlenen bir yöntem ve etkin bir araç olduğu ispatlanan arabuluculuk,¹¹⁵ üçüncü tarafın karşılıklı olarak kabul edilebilir anlaşmalar geliştirmelerine yardımcı olarak iki veya daha fazla tarafa kendi rızalarıyla bir çatışmayı önleme, yö-

¹¹⁰ Jacob Bercovitch, “Mediation and Negotiation Techniques”, *Encyclopedia of Violence, Peace, and Conflict* Vol 2, ed. Lester Kurtz, (United States: Academic Press, 1999), 403.

¹¹¹ I. William Zartman, “Conflict Resolution and Negotiation”, *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, Jacob Bercovitch vd., (California: Sage Publications, 2009), 322

¹¹² Roger Fisher vd., *Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving in* (United States of America: Penguin Books, 1991), 18-19.

¹¹³ Hendrik w. van der Merwe vd., “Principles of Communication Between Adversaries in South Africa”, *Conflict: Readings in Management and Resolution*, ed. John Burton, Frank Dukes, (London: The Macmillan Press, 1990), 216-224

¹¹⁴ Guy Olivier Faure, “Culture and Conflict Resolution”, *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, ed. Jacob Bercovitch vd., (California: Sage Publications, 2009), 509-510

¹¹⁵ United Nations, *The United Nations Guidance For Effective Mediation*, The Report of The Secretary-General On Strengthening The Role Of Mediation in The Peaceful Settlement of Disputes, Conflict Prevention and Resolution (A/66/811, 25 June 2012), Erişim 28 Aralık 2018, 2.

netme, çözüme konusunda yardım ettiği bir süreçtir.¹¹⁶ Zorlayıcı olmayan, şiddet içermeyen ve sonuçta bağlayıcı olmayan müdahale şekli olan arabuluculuk gönüllü bir çatışma yönetimi şeklidir.¹¹⁷ Çoğu ADR (Alternative Dispute Resolution) teorisyenininin bakış açısına göre arabuluculuk ve uzlaştırma olarak ADR biçimleri ile hakemlik ve yasal süreç arasındaki temel fark amaca ulaşmak için güç ve zorlama kullanımına dayanan sözlü ve sembolik savaş yerine gerçeğin açığa çıkması, adalete ulaşılmasıdır.¹¹⁸ Arabuluculuk yetersiz iletişim veya yapısal engeller nedeniyle müzakere yapılamıyorsa gereklidir. Resmi arabuluculuk kabul edilemezse gayri resmi arabuluculuk veya iletişimin kolaylaştırılması başarılı olabilmektedir.¹¹⁹ Arabuluculuk sürecinin anahtar elemanları güven ve iknadır. Arabulucu anlaşmazlık, mücadele, yanlış anlaşma ve çatışma durumlarına müdahale etmektedir ve bu durumlarda rakiplerin güvensizliği hâkimdir. Karşı tarafın düşman veya rakip olarak algılanması çatışmayı daha karmaşık, olası çözümden uzak hale getirmektedir.¹²⁰ Tarafalarda ortak yaklaşımı gerçekleştirerek anlaşma sağlayabilmek için arabulucular iyi bilgilendirilmiş, sabırlı, yaklaşımlarında dengeli ve dikkatli olmalıdırlar.¹²¹ Ayrıca saygıdeğer görülen arabulucular güven verici olma, adil kararlar alma gibi niteliklere sahip olmalıdırlar. Örneğin öğretmenler ve idareciler, psikolojik ve manevi danışmanların yanı sıra çoğunlukla çocukların eğitimini teşvik eden, ailenin geleceğini yönlendiren toplumsal, ekonomik ve dini bir destek sistemi olabilirler.¹²²

Dini bir lider olan Papa'nın tartışmalı adalara Şili ve Arjantin arasındaki bir savaşı engellemede başarılı müdahalesi, saygı duyulan ahlaki ve dini oto-

¹¹⁶ United Nations, *The United Nations Guidance For Effective Mediation*, 4.

¹¹⁷ Jacob Bercovitch, "Mediation and Conflict Resolution", *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, ed. Jacob Bercovitch vd., (California: Sage Publications, 2009), 343.

¹¹⁸ Christa Daryl Slaton & Theodore L. Becker, "A Tale of Two Movements: ADR and The Greens", *Conflict: Readings in Management and Resolution*, ed. John Burton & Frank Dukes (London: The Macmillan Press, 1990), 303.

¹¹⁹ Merwe vd., "Principles of Communication Between Adversaries in South Africa, 224-234.

¹²⁰ Sara Horowitz, "Mediation", *Handbook of Peace and Conflict Studies*, ed. Charles Webel & Johan Galtung, (New York: Routledge, 2007), 52.

¹²¹ United Nations, *The United Nations Guidance For Effective Mediation*, 5

¹²² Qamar-ul Huda, "Enhancing Skills and Capacity Building in Islamic Peacemaking", *Crescent and Dove: Peace and Conflict Resolution in Islam*, ed. Qamar-ul Huda, (Washington, D.C: United States Institute of Peace Press, 2010), 206.

riteye dayandırılmıştır.¹²³ Diğer bir örnekte Küba füze krizi (1962) sırasında ABC News'in diplomatik muhabiri John Scali'nin gizli müzakerelerde arabulucu olarak görev yapması adil raporları ile tanındığı için Sovyetlerin onu seçmesiyle gerçekleşmiştir.¹²⁴ Arabulucunun müdahalesinde zorlamacı olmaması çözümün başarı ihtimalini artırabilir. Bu durum Endonezya'daki uzun süreli Açe ihtilafını sonuçlandırmada AB'nin rolünün daha az müdahaleci olmasından dolayı yerel halk ile hükümet tarafından memnuniyetle karşılanması örneğinde görülebilir.¹²⁵ Ayrıca tarafların çatışmanın sonlanması için istekliliği başarılı arabuluculukta oldukça önemlidir. Kofi Annan'ın 2008'de Kenya'nın seçim sonrası şiddete müdahalesi, başarılı arabuluculuğun uzlaşma için güçlü bir arzudan gelmesinin muhtemel olduğu bir örnektir.¹²⁶

Arabulucu kurum veya kuruluş örneklerinden Ombuds Ofisleri çatışan bireylere gizli, tarafsız ve gayri resmi bir süreç sunmaktadır. Tarafların ADR hizmetlerinden herhangi birini kullanması için düzenleme konusunda yardımcı olabilen Ombudsman çözüm tavsiyesinde, çatışmayı önleme ve yönetmeyi amaçlayan sistemik değişiklik önerilerinde bulunabilir.¹²⁷ İhtilaf çözümü sistemi tanımıyla çatışma çözümlemede önemli bir örnek olan Birleşmiş Milletler, farklı kuruluşlarıyla uluslararası uyumsuzlukların çözümlerine yardımcı kurullarla, örgütün üye devletlerinin diyalog kurmasıyla anlaşmaya varılma konusunda fırsat sunmaktadır.¹²⁸ Örgütün tüzüğünde uluslararası düzeyde barışı, güvenliği tehdit edebilecek herhangi bir anlaşmazlığın taraflarının müzakere, soruşturma, arabuluculuk, uzlaşma, tahkim, adli uzlaşma yollarıyla bölgesel kuruluşlara, düzenlemelere, kendi seçtikleri diğer barışçıl

¹²³ Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction*, 187.

¹²⁴ Eytan Gilboa, "Media and Conflict Resolution", *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, ed. Jacob Bercovitch vd., (California: Sage Publications, 2009), 463.

¹²⁵ Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction*, 177

¹²⁶ Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction*, 175

¹²⁷ Khairil Azmin Mokhtar, "Institutions And Mechanisms For Internal Conflict Resolution: Legal And Non-Legal Means in Resolving Dispute And Attaining Justice in Malaysia", *Journal Media Hukum* 23/2 (2016), 176.

¹²⁸ Connie Peck, "United Nations Mediation Experience: Practical Lessons for Conflict Resolution", *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, Jacob Bercovitch vd., (California: Sage Publications, 2009), 414.

araçlara başvurarak çözüm aramaları gerektiği açıklanmaktadır.¹²⁹ Lahey'de bulunan Uluslararası Adalet Divanı(International Court of Justice) kurumun başlıca adli organı olarak egemen devletler arasındaki çekişmeli davaları dinlemek, BM'nin yetkili organlarına tavsiye niteliğinde görüşler sunmak üzere tasarlanmıştır.¹³⁰ Ayrıca arabuluculuğu andıran bir yapı olarak görülen Nelson Mandela'nın kurucusu olduğu The Elders (Yaşlılar Heyeti) Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmektedir.¹³¹

İslam İşbirliği Teşkilatı, üye ülkeler arasındaki anlaşmazlıklarda diğer bir arabuluculu kuruluş örneğidir. Önemli çatışmalara arabuluculuk yapmış olan İİT, Ürdün-FKÖ ile Bangladeş-Pakistan arasındaki arabuluculuktaki başarılı olsa da İran ile Irak arasında arabuluculuk başarısı sağlayamamıştır.¹³² Ayrıca üye ülkeler arasındaki diğer çatışmaları çözmede etkili olmamış, Mısır ile Libya veya Libya ile Sudan arasındaki anlaşmazlıklara arabuluculuk girişiminde bulunmamıştır.¹³³

Diğer arabuluculuk örneği Endonezya ve Açe bölgesini temsil eden etnik grup arasında uzun süreli çatışmanın sonlandırılması durumunda yaşanmıştır. Açe halkının İslam yasalarıyla yönetilen özerk bölge olma arzuları, merkezi hükümetin toprak kaynaklarının azını Açe'nin gelişiminde harcaması gibi sebeplerle ortaya çıktığı savunulan Açe çatışmasında,¹³⁴ Crisis Management Initial (CMI) kuruluşunun üçüncü taraf rolüyle arabulucu olmasıyla 2005'te Finlandiya Helsinki'de barış yapılmıştır.¹³⁵ Birden fazla arabulucunun etkili çözümde ortaklaşa hareketi irtibat devletleri (Afganistan, İran, Kazakistan,

¹²⁹ United Nations, *Charter of The United Nations and Statute of The International Court of Justice*, (San Francisco: 1945), (Chapter VI: Pacific Settlement of Disputes, Article 33)

¹³⁰ Peck, "United Nations Mediation Experience: Practical Lessons for Conflict Resolution", 415.

¹³¹ Muvaffak Cemil Çıtak & Necati Alkan, "Terörden Kaynaklı Çatışmaların Çözümü ve Akil İnsanlar Heyeti Uygulamaları", *Bilge Strateji* 7/12 (Bahar 2015), 84.

¹³² Abdullah Al-Ahsan, "Conflict Among Muslim Nations: Role of The OIC in Conflict Resolution", *Intellectual Discourse* 12/2 (2004), 150.

¹³³ Al-Ahsan, "Conflict Among Muslim Nations: Role of The OIC in Conflict Resolution", 142-143.

¹³⁴ Sukiman Sarmani, "The Resolution Method of Aceh Conflict in The Perspective of Islam", *IOSR Journal of Humanities and Social Science* 22/ 4(6) (April 2017), 76.

¹³⁵ Sukiman Sarmani, "The Resolution Method of Aceh Conflict in The Perspective of Islam", 86.

Kırgızistan, Pakistan, Rusya, Türkmenistan, Özbekistan) ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının olduğu kadar (Kızılhaç Uluslararası Komitesi, Ağa Han Vakfı, Caritas, vb.) uluslararası örgütlerin de (BM, AGİT, İİT) çözüme katkıda bulunmuş olması Tacikistan örneğinde görülebilmektedir.¹³⁶ Ayrıca Mozambik'teki 18 yıllık iç savaşın sona ermesinde devlet dışı arabulucu Sant'Egidio Topluluğu, Afrika Birliği Örgütü Genel Sekreter Yardımcısı tarafından desteklenmiş; İtalyan hükümeti müzakerecilerle uluslararası bir topluluktan (BM vb.) gelen girdilerle danışmanlık sağlamış; anlaşmanın güvenilirliği, müzakere sürecine yardımcı ABD, İtalya, Portekiz, Rusya vb. gibi devletler tarafından desteklenmiştir.¹³⁷

3.5. Çatışma Çözümünde İşbirlikli Problem Çözme ve Kolaylaştırma

Problem çözme var olanla istenen arasındaki boşluğu kapatma, bir hedefe ulaşma sürecidir.¹³⁸ Çatışma çözümü stratejilerinden interaktif problem çözüme birincil ve birbirine bağımlı tarafların bir araya getirilmesi ve insani ihtiyaçların ele alınmasına odaklanması mevcuttur. Bu nesnel süreçleri geliştirmek için tasarlanmış, üçüncü tarafça kolaylaştırılan süreçlerin kullanımı yoluyla yapılır. Bunlar arasında çatışma analizi, kalıplaşmış klişeleri ve düşmanlık imajını değiştirme, çözüm için fikirler geliştirme, topluluklar arası ilişkiyi dönüştürme yer almaktadır.¹³⁹ Yargılayıcı olmayan problem çözme sürecinde tarafların pazarlıkla değil ilgililere avantajlar sağlayan uyum noktalarının keşfedilmesiyle, çıkmazlarının çözümünde işbirliğiyle müzakere etmeleri gerekmektedir.¹⁴⁰

Uygulama alanında çatışmaları çözümlemede kolaylaştırılmış problem çözme atölyeleri (İsrail-Filistin ilişkileri, Kıbrıs, vb.) rakip topluluklar arasındaki etkileşimin artması için kişisel ilişkileri geliştirmeye uygundur. Bu yön-

¹³⁶ Saitumbar Rajabov, "Legal Aspects Of Conflict Analysis and Resolution: The Case Study of Tajikistan", Erişim 18 Mayıs 2019, 605.

¹³⁷ Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction*, 188.

¹³⁸ Tamra Pearson d'Estrée, "Problem-Solving Approaches", *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, ed. Jacob Bercovitch vd., (California: Sage Publications, 2009), 147.

¹³⁹ d'Estrée, "Problem-Solving Approaches", 151.

¹⁴⁰ Anthony de Reuck, "A Theory of Conflict Resolution by Problemsolving", *Conflict: Readings in Management and Resolution*, ed. John Burton & Frank Dukes, (London: The Macmillan Press, 1990), 183.

tem Somali, Etiyopya ve diğer yerlerdeki farklı toplulukların temsilcilerinin çatışmayı rakiplerinin bakış açılarından anlamalarına yardımcı olmak için kabul edilmiştir. Bu ortak sorunlara ortak çözümler geliştirmenin ilk adımıdır.¹⁴¹ Problem çözme atölyelerini resmi müzakerelerden ayıran en önemli şart katılımcıların asgari taahhütlerle etkileşime girebilmesidir. Gayri resmi, özel niteliği ve akademik bağlamdaki bütünlüğü muhalifile iletişim kurmayı kolaylaştırır. Böylece iletişimi, siyasi bir ifade yerine karşılıklı öğrenmeyi ve bilgi paylaşımını sağlamak için tasarlanmış bir süreç olarak görmek mümkün hale gelmektedir.¹⁴² Topluluk temsilcilerinin bir araya geldikleri problem çözme atölyeleri 1960'larda Amerikalı sosyal psikolog Leonard Doob tarafından grup içi ve uluslararası çatışmaya akademik teori ve becerileri uygulama girişimi ile başlamıştır. Kenya'daki atölyeye, siyasi liderlerce toplantıya katılımları onaylanan çeşitli etnik toplulukların toplumsal ve kültürel elitleri davet edilmiştir. Bu atölyeler insancılaştırılmaya, mağduriyete ve diğer psikodinamik süreçlere giderek daha fazla önem vermektedir.¹⁴³

Sonuç

Genel olarak dinlerin özelde ise İslam dininin çatışma çözümüne yaklaşımının çeşitli aktüel örneklerine başvurularak çatışma çözümü-din ilişkilerinin anlaşılmaya çalışıldığı bu makalede, ortaya çıkmıştır ki, din hem çatışmanın bizzat etkeni veya öznesi olmak itibariyle hem de çatışmada taraf olanların din mensubu olmalarıyla dolaylı olarak çatışmaya dahil edilmesi itibariyle çatışma çözümünde de en önemli etken veya unsur olabilmektedir.

Çatışma olgusu varlığını sürdürürken çatışma çözümü çabalarının da devamlı ve sürdürülebilir olması, toplumsal ve siyasi alanlarda yaşanan çatışmaların çözülmesi konusunda atılacak adımların varlığı ve yapılacak uygulamaların daimi olmasına bağlıdır.

Toplumsal olma ve toplumsal olan biçimleri etkileme yönüyle din olgusu çatışma çözüm süreçlerinin de merkezi konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁴¹ Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction*, s. 194.

¹⁴² Herbert C. Kelman, "Interactive ProblemSolving: a Socialpsychological Approach to Conflict Resolution", *Conflict: Readings in Management and Resolution*, ed. John Burton & Frank Dukes, (London: The Macmillan Press, 1990), 206.

¹⁴³ Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction*, 209-210.

Din olgusu çatışmaların sebebi ve kaynağı olarak görülebilirken dinin, algılanma ve uygulama şekline bağlı olarak çatışma çözüm alanında da önemli bir etken olduğu söylenebilir.

Günümüzde öfke ve affetmeme duygularından kaynaklanan gerilimlerin yayılmasıyla toplumsal çatışma örneklerine oldukça sık rastlansa da, çatışmayı sonlandırma ve barışı sürdürme amacıyla yapılan çatışma çözümü ve uzlaşma örneklerine de sık rastlanmaktadır. Bu bağlamda kültürel ve dini değerlerin farklı yansıdığı toplumların bir arada yaşamayı öğrendiği günümüzde çatışma çözüm yönetimi prensiplerini ve önemli örneklerin açıklanmasıyla uygulanabilecek çözüm yöntemlerini belirlemek, çatışmaları çözümleme sorumluluğu veya barışı inşa etme görevi açısından oldukça önemlidir.

İfade edilebilir ki kültürlerarası ilişkileri geliştirme ve farklı din veya inanç mensupları arasında olumlu etkileşimlere girişme çabalarıyla barış inşa etme projeleri gerçekleştirme gayretinde olan, ulusal ve uluslararası barış anlayışla çatışmaların önlenmesi, çatışma çözümü, çatışma sonrası iyileştirme konularında çalışan birey ve gruplar, kurum veya kuruluşlar mevcuttur. Bu birey, grup, kurum ve kuruluşların ortaya çıkış, gelişim ve faaliyetlerinde din çok mühim bir etken olduğu görülmektedir.

Çatışma çözüm sürecinin niteliğine göre çatışmalar farklı tiplerde ortaya çıkarlar ve bu durumlarda dinlerin çatışma çözümlerinde etkili olma tipleri de farklılık gösterir. İsrail ve Filistin topraklarındaki çatışmalar ve çatışma çözümü yaklaşımları, Suriye'deki çatışma tipleri ve çatışma çözümü tipleri, Irak, Yemen, Afganistan, Mısır, Sudan, Nijerya, Libya, Filipinler vd. ülkelerde kendini gösteren çatışma türleri ile bu çatışmaların çözümleri çerçevesinde dinin çatışma çözümü de dahil etkili olma durumları farklılıklar arz eder.

Din, çeşitli işlev ve boyutlarıyla toplumsal çatışmayı, hem çatışmanın içinde bizzat yer alan hem de çatışmayı dışarıdan izleyen, ona taraf olan veya olmayan insanlar katında meşru hale getirir. Buna bağlı olarak din toplumsal çatışmanın çıkmamasında, sona erdirilmesinde, sonuçlarının anlamlandırılması ve değerlendirilmesinde, çatışma çözümünde ve barışın sağlanmasında da oldukça etkili meşrulaştırmalarda bulunur. Bu bağlamda sulh, musalaha, musafaha gibi kavramlarla ifade edilebilecek etkinliklerle çatışma çözümünde İslam dininin ve Müslüman aktörlerin katkısı zikredilebilir.

Bu çalışmanın önemli bulgularından biri, dinin çatışma ve çatışma çözümünde kalıcı, sürekli ve belki de kaçınılmaz bir etken olduğu gerçeğidir. Din, olaylar için değerler, hedefler ve dini kimlik ışığında anlam sağlamak, dini kurallara ve idealize modeller veya örneklerle dayanan uygun, olumlu cevaplar sunmak ve çatışmalarla baş etmede roller sunma yoluyla olayları tetikle-meye yönelik bireysel ve toplumsal tepkileri çözüm ve barış yönünde etkile-yebilmektedir.

Belirtilebilir ki, dinden kaynaklı çatışma çözümü, bir dinin kendi içindeki çatışmalarda olduğu gibi farklı dinler arasındaki çatışmalarda da çözüm nok-tasında devreye girebilir ve etkili olabilir. Bu noktada aynı dinden ya da farklı dinlerden insanların münasebetlerini barış ve çatışma çözümü yönünde bes-lemek ve geliştirmek dinin önemli boyutlarındadır.

Son tahlilde denilebilir ki çatışma çözümü, barış, uyum vd. için çeşitli strateji ve yöntemlerden bahsedilebilir. Geri çekilme, mücadele ve açıklık stra-tejileri, itaati reddetme, üçüncü taraf müdahalesi, adli karar verme, tahkim, müzakere, arabuluculuk, işbirlikli problem çözme, kolaylaştırma, olumlu tara-fından bakma, pazarlık, eğitim, rekabet gibi çatışma çözümü strateji ve yön-temlerinin uygulanıp izlenmesinde din çeşitli boyutlarıyla etkili olabilmekte-dir.

Kaynakça

- Abdul Malik, Ahmed vd.. "An Islamic Model of Conflict Management and Conflict Resolution: Lahad Datu in Sabah as a Case Study". *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 9/3(May 2018). <https://doi.org/10.2478/mjss-2018-0056>
- Abu-Nimer, Mohammed. "Conflict Resolution Approaches: Western and Middle Eastern Lessons and Possibilities." *The American Journal of Economics and Sociology* 55/1 (January 1996), 35-52. <http://www.jstor.org/stable/3487672>
- Abu-Nimer, Mohammed. "Conflict Resolution in an Islamic Context: Some Conceptual Questions". *Peace & Change* 21/1(January 1996), 22-40. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0130.1996.tb00253.x>

- Abu-Nimer, Mohammed. *Dialogue, Conflict Resolution, and Change*. Albany: State University of New York Press, 1999.
- Abu-Nimer, Mohammed. "Conflict Resolution, Culture, and Religion: Toward a Training Model of Interreligious Peacebuilding". *Journal of Peace Research* 38/6 (2001), 685-704. <https://doi.org/10.1177/0022343301038006003>.
- Abu-Nimer, Mohammed. "Religion, Dialogue, and Non-Violent Actions in Palestinian-Israeli Conflict". *International Journal of Politics, Culture, and Society* 17/3 (2004), 491-511. <http://www.jstor.org/stable/20007693>
- Abu-Nimer Mohammed & Kadayıfçı-Orellana S. Ayse "Muslim Peace-Building Actors in Africa and the Balkan Context: Challenges and Needs". *Peace & Change* 33 (2008), 549-581. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0130.2008.00518.x>
- Ahmed, Akbar S. "Islam and the West: Clash or Dialogue of Civilisations?". *Islam And Global Dialogue Religious Pluralism And The Pursuit of Peace*. ed. Roger Boase. England: Ashgate Publishing Limited, 2005.
- Al-Ahsan, Abdullah. "Conflict Among Muslim Nations: Role of The OIC in Conflict Resolution". *Intellectual Discourse* 12/2 (2004), 137-157. Erişim 15 Mayıs 2019.
<https://journals.iium.edu.my/intdiscourse/index.php/islam/article/view/268>
- Arendt, Hannah. *Şiddet Üzerine*. çev. Bülent Peker. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1997.
- Bercovitch, Jacob. "Mediation and Negotiation Techniques". *Encyclopedia of Violence, Peace, and Conflict* Vol 2. ed. Lester Kurtz. United States: Academic Press, 1999.
- Bercovitch, Jacob. "Mediation and Conflict Resolution". *The Sage Handbook of Conflict Resolution*. ed. Jacob Bercovitch vd.. California: Sage Publications, 2009.
- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas. *The Social Construction of Reality a Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin Books, 1991.

- Bouta, Tsjeard vd.. *Faith-Based Peace-Building: Mapping and Analysis of Christian, Muslim and Multi-Faith Actors*. Washington DC: Clingendael Institute & Salam Institute for Peace and Justice, 2005.
- Cezviyye, İbn Kayyim el-. *Zâdu'l-Meâd*. 5. Cilt. çev. Mehmet Doğan. İstanbul: İklim Yayınları, 1990.
- Collin, Peter H. *Dictionary of Poitics And Government*. London: Bloomsbury Publishing, 2004.
- Corm, Georges. *21. Yüzyılda Din Sorunu*. çev. Şule Sönmez. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2008.
- Crane, Robert Dickson. "From Clashing Civilisations to a Common Vision". Roger Boase(Ed.). *Islam And Global Dialogue Religious Pluralism And The Pursuit of Peace*. England: Ashgate Publishing Limited, 2005.
- Crocker, Chester A.vd.. "Why Mediation Matters: Ending Intractable Conflicts". *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, ed. Jacob Bercovitch vd., California: Sage Publications, 2009.
- Çıtak, Muvaffak Cemil & Alkan, Necati. "Terörden Kaynaklı Çatışmaların Çözümü ve Akil İnsanlar Heyeti Uygulamaları". *Bilge Strateji* 7/12 (Bahar 2015), 79-99.
- D'Estrée, Tamra Pearson. "Problem-Solving Approaches". *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, ed. Jacob Bercovitch vd.. California: Sage Publications, 2009.
- Durkheim, Emile, *Ahlak Eğitimi*. çev. Oğuz Adanır. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 2004.
- Ellwood, Robert S. & Alles, Gregory D. (Ed.). *The Encyclopedia of World Religions*. New York: Facts On File, Inc, 2007.
- Embree, Ainslie. "Kashmir Has Religion a Role in Making Peace?". *Faith-Based Diplomacy in Trumping Realpolitik*. ed. Douglas Johnston. New York: Oxford University Press, 2003.

- Faure, Guy Olivier. "Culture and Conflict Resolution". *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, ed. Jacob Bercovitch vd., California: Sage Publications, 2009.
- Fisher, Roger vd.. *Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving in*. United States of America: Penguin Books, 1991.
- Galtung, Johan. *Peace by Peaceful Means Peace and Conflict, Development and Civilization*. London: Sage Publications, 1996.
- Gartner, Scott Sigmund & Melin, Molly M. "Assessing Outcomes: Conflict Management and the Durability of Peace". *The Sage Handbook of Conflict Resolution*. ed. Jacob Bercovitch vd.. California: Sage Publications, 2009.
- Gilboa, Eytan. "Media and Conflict Resolution". *The Sage Handbook of Conflict Resolution*. ed. Jacob Bercovitch vd.. California: Sage Publications, 2009.
- Hashmi, Sohail H. "Islam the Middle East and the Pan-Islamic Movement". *International Society and the Middle East: English School Theory at the Regional Level*. ed. Barry Buzan & Ana Gonzalez-Pelaez. London: Palgrave, 2009.
- Heywood, Andrew. *Global Politics*. London: Palgrave Macmillan, 2011.
- Hobbes, Thomas. *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği Biçimi ve Kudreti*. çev. Semih Lim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Horowitz, Sara. "Mediation". *Handbook of Peace and Conflict Studies*. ed. Charles Webel & Johan Galtung. New York: Routledge, 2007.
- Huda, Qamar-ul, "Introduction: The Peacemaking and Conflict Resolution Field and Islam". *Crescent and Dove: Peace and Conflict Resolution in Islam*. ed. Qamar-ul Huda. Washington, D.C: United States Institute of Peace Press, 2010.
- Huda, Qamar-ul. "Enhancing Skills and Capacity Building in Islamic Peacemaking". *Crescent and Dove: Peace and Conflict Resolution in Islam*. ed. Qamar-ul Huda. Washington, D.C: United States Institute of Peace Press, 2010.

- Huntington, Samuel P. "The Clash of Civilizations?". *Foreign Affairs* 72/3 (Summer 1993), 22-49. <https://doi.org/10.2307/20045621>
- Irani, George E. & Funk, Nathan C.. "Rituals Of Reconciliation: Arab-Islamic Perspectives". *Arab Studies Quarterly* 20/ 4 (1998), 53-73. <http://www.jstor.org/stable/41858267>
- İsfahânî, Rağîb el-. *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*. çev. Abdülbaki Güneş & Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- İbn Haldun, Ebu Zeyd Abdurrahman. *Mukaddime*. 1. Cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007.
- Jeong, Ho-Won. *Conflict Management and Resolution an Introduction*. USA: Routledge, 2010.
- Johansen, Jørgen. "Nonviolence: more than the absence of violence". *Handbook of Peace and Conflict Studies*. ed. Charles Webel & Johan Galtung. New York: Routledge, 2007.
- Johnston, Douglas & Cox, Brian. "Faith-Based Diplomacy and Preventive Engagement". *Faith-Based Diplomacy in Trumping Realpolitik*. ed. Douglas Johnston. New York: Oxford University Press, 2003.
- Kadayıfçı-Orellana S.Ayşe. "Ethno-Religious Conflicts: Exploring the Role of Religion in Conflict Resolution". *The Sage Handbook of Conflict Resolution*. ed. Jacob Bercovitch vd..264-284. California: Sage Publications, 2009.
- Kehrer, Günter. "Giriş". *Din Sosyolojisi*. Der. Yasin Aktay & M. Emin Köktaş. Ankara: Vadi Yayınları, 2007.
- Kelman, Herbert C. "Interactive ProblemSolving: a Socialpsychological Approach to Conflict Resolution". *Conflict: Readings in Management and Resolution*. ed. John Burton & Frank Dukes. London: The Macmillan Press, 1990.
- Laue, James H. "The Emergence and Institutionalization of Third-party Roles in Conflict". *Conflict: Readings in Management and Resolution*. ed. John Burton & Frank Dukes. London: The Macmillan Press, 1990.
- Lewis, Bernard. "The Roots of Muslim Rage". *The Atlantic*. 266/ 3(September 1990), 47-60. Erişim 16 Temmuz 2019.

<https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1990/09/the-roots-of-muslim-rage/304643/>

- Locke, John. *Eğitim Üzerine*. çev. Aylin Uğur. Ankara: Yeryüzü Yayınevi, 2004.
- Lovin, Robin. "Religion and Politics". *Encyclopedia of Government and Politics*, Vol. 1. ed. Mary Hawkesworthand & Maurice Kogan. London - New York: Taylor & Francis Group, 2002.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich. *Din Üzerine*. çev. Kaya Güvenç. Ankara: Sol Yayınları, 2002.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich. *Alman İdeolojisi*. çev. Tonguç Ok & Olcay Geridönmez. İstanbul: Evrensel Basım Yayınları, 2013.
- Meriç, Cemil. *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Mohammadi, Abdullah. "Afganistan'da Dini Köktencilikğin Sosyolojik Alt Yapısı", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 10/19(Ocak - Haziran 2016), 67-82.
- Mokhtar, Khairil Azmin. "Institutions And Mechanisms For Internal Conflict Resolution: Legal And Non-Legal Means in Resolving Dispute And Attaining Justice in Malaysia", *Journal Media Hukum* 23/2 (2016). <https://doi.org/10.18196/jmh.2016.0078.171-185>
- Mostafa, Nadia Mahmoud. "The Missing Logic in Discourses of Violence and Peace in Islam". *Contemporary Islam Dynamic, not Static*. ed. Abdul Aziz Said vd.. New York: Routledge, 2006.
- Okumuş, Ejder. *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.
- Okumuş, Ejder. *Dinin Meşrulaştırma Gücü*. İstanbul: Ark Kitapları, 2005.
- Okumuş, Ejder. "Küresel Durum 'Problem'i Evrensel Barış ve İslam". Din ve Dünya Barışı Uluslararası Sempozyumu 26-28 Nisan 2007. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2008.
- Okumuş, Ejder. "Meşruluğun Toplumsal Boyutları". *Meşruluğun Toplumsal Gerçekliği*. haz. Ejder Okumuş. İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.

- Okumuş, Ejder. "Ortadoğu'da Toplumsal Meşruiyet Krizi". Kırıkkale Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi. 'Ortadoğu'da Devlet, Devlet-Dışı Aktörler ve Demokrasi'. II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu. 4-7 Mayıs 2016.
- Okumuş, Ejder. *Din ve Toplumsal Çatışma*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.
- Okumuş, Ejder. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Maarif Mektepleri Yayınları, 2018.
- O'Malley, Padraig. "Religion and Conflict: The Case of Northern Ireland". John M. McCormack Graduate School of Policy and Global Studies Publications, Paper 29. (1995). Erişim 15 Haziran 2019. http://scholarworks.umb.edu/mccormack_pubs/29.
- Ozankaya, Özer. *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Savaş Yayınları, 1984.
- Özçelik, Sezai. "Islamic/Middle Eastern Conflict Resolution for Inter-personal and Intergroup Conflicts: Wisata, Sulha and Third-Party". *Uluslararası İlişkiler* 3/12 (Winter 2006-2007).
- Peck, Connie. "United Nations Mediation Experience: Practical Lessons for Conflict Resolution". *The Sage Handbook of Conflict Resolution*. ed. Jacob Bercovitch vd.. California: Sage Publications, 2009.
- Rajabov, Saitumbar. "Legal Aspects Of Conflict Analysis and Resolution: The Case Study of Tajikistan". Erişim 18 Mayıs 2019. <https://www.direito.ufmg.br/revista/index.php/revista/article/view/1895/1797>
- Reuck, Anthony de. "A Theory of Conflict Resolution by Problemsolving". *Conflict: Readings in Management and Resolution*. ed. John Burton & Frank Dukes London: The Macmillan Press, 1990.
- Robinson, Francis. "Islam and the West: Clash of Civilisations?". *Islam And Global Dialogue Religious Pluralism And The Pursuit of Peace*. ed. Roger Boase. England: Ashgate Publishing Limited, 2005.
- Rousseau, Jean Jacques. *Toplum Anlaşması*. çev. Vedat Günyol. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay., 1997.

- Russell, Susan D. & Ty, Rey. "Conflict Transformation Efforts in the Southern Philippines". *Conflict Resolution and Peace Education*. ed. Candice C. Carter. New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Said, Edward W. "Cehaletin Çatışması". çev. Gaye Gökalp & Nurgün Oktik. *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 41(Mayıs-Temmuz 2007).
- Said, Abdul Aziz - Funk Nathan C. "The Role of Faith in Cross-Cultural Conflict Resolution". *Peace and Conflict Studies* 9/1, Article 3(2002). Erişim 18 Temmuz 2019. <https://nsuworks.nova.edu/pcs/vol9/iss1/3/>.
- Sarmani, Sukiman. "The Resolution Method of Aceh Conflict in The Perspective of Islam", *IOSR Journal of Humanities and Social Science* 22/4(6) (April 2017), 76-92. <https://doi.org/10.9790/0837-2204067692>
- Satha-Anand (Qader Muheideen), Chaiwat. "Transforming Terrorism with Muslims' Nonviolent Alternatives?.." *Contemporary Islam Dynamic, not Static*. ed. Abdul Aziz Said vd.. New York: Routledge, 2006.
- Simmel, Georg. *Bireysellik ve Kültür*. çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Slaton, Christa Daryl & Becker, Theodore L. "A Tale of Two Movements: ADR and The Greens". *Conflict: Readings in Management and Resolution*. ed. John Burton & Frank Dukes. London: The Macmillan Press, 1990.
- Sörli, Mirjam E. vd.. "Why Is There So Much Conflict in the Middle East?". *Journal of Conflict Resolution*. 49/1(February 2005), 141-165. <https://doi.org/10.1177/0022002704270824>.
- Şihaliyev, Emin & Yılmaz, Reha. "Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki Temel Sorunlar ve Gelecek Senaryoları". *Bilge Strateji*. 7/13(Güz 2015).
- Tansey, Stephen D. & Jackson, Nigel. *Politics The Basics*. New York: Routledge, 2008.
- Tinuade, Adewale Olubunmi - Fadekemi, Bamise Olasehinde. "Conflict Resolution in Nigeria: The Role of Academic Library". *International Journal of*

Library Science 4/1 (2015), 13-20.
<https://doi.org/10.5923/j.library.20150401.03>.

Ülken, Hilmi Ziya. *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1969.

Merwe, Hendrik Van der vd.. "Principles of Communication Between Adversaries in South Africa". *Conflict: Readings in Management and Resolution*. ed. John Burton, Frank Dukes. London: The Macmillan Press, 1990.

Vestergaard, Bjarne vd.. *Conflict Resolution – Working With Conflicts*, Denmark: Danish Centre for Conflict Resolution, 2011.

Wach, Joachim. *Din Sosyolojisine Giriş*. çev. Battal İnandı. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1987.

Webel, Charles. "Toward a philosophy and metapsychology of peace". *Handbook of Peace and Conflict Studies*. ed. Charles Webel & Johan Galtung. New York: Routledge, 2007.

Weber, Thomas. "Gandhian Philosophy, Conflict Resolution Theory and Practical Approaches to Negotiation." *Journal of Peace Research* 38/4 (July 2001), 493-513. <https://doi.org/10.1177/0022343301038004006>

Weber, Max. *The Theory of Social and Economic Organization*. Ed. Talcott Parsons. New York: Oxford University Press, 1947.

Weber, Max. *Bürokrasi ve Otorite*. çev. H. Bahadır Akın. Ankara: Adres Yayınları, 2005.

Weber, Max. *Ekonomi ve Toplum*. 1. Cilt. İstanbul: Yarı Yayınları, 2012.

Weber, Max. *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*. çev. Vefa Saygın Öğütle. İstanbul: Küre Yayınları, 2012.

Wright, Quincy. "The Nature of Conflict". *Conflict: Readings in Management and Resolution*. ed. John Burton, Frank Dukes. London: The Macmillan Press, 1990.

Zartman, I. William. "Conflict Resolution and Negotiation". *The Sage Handbook of Conflict Resolution*. Jacob Bercovitch vd.. California: Sage Publications, 2009.

Al Jazeera. "Who are the rohingya". Erişim 13 Nisan 2019.

<https://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/08/rohingya-muslims-170831065142812.html>

United Nations, *The United Nations Guidance For Effective Mediation*. The Report of The Secretary-General On Strengthening The Role Of Mediation in The Peaceful Settlement of Disputes, Conflict Prevention and Resolution (A/66/811, 25 June 2012). Erişim 28 Aralık 2018. https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/GuidanceEffectiveMediation_UNDPA2012%28english%29_0.pdf

United Nations, *Charter of The United Nations and Statute of The International Court of Justice*, (San Francisco: 1945), (Chapter VI: Pacific Settlement of Disputes, Article 33). Erişim 28 Aralık 2018. <https://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/uncharter.pdf>